ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1 9 3 1

XII

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 12 * ГРУДЕНЬ * 1931

Ґен. Микола Капустянський

ґенерал ґен. булави, начальник Оперативного Штабу Дієвої Армії.

Із старих і майбутніх віків
В нас впиваються стрілами очі:
Не продайте тернових вінків
На останку проклятої ночі!

Не зміняйте тернових вінків
На блискучі вінки паперові.
Збережіть для майбутніх віків,
Їх з червоними квітами крові.

(Зі збірки: *»Кому повім печаль мою...«*)

Моя остання стежа в Карпатах

Написав: *Мирон Заклинський.*

Цеї днини — 30 грудня 1914 р. — важко було найти собі команданта.

Вітовський сказав на збірці, що відійде шість стеж; тимчасом трьох постійних стежових провідників, Балюка, Мінчака і Труха не було. Вони понесли два дні скорше звідомлення до команди сусідної бриґади, що стояла на недоступнім, снігами завіянім шпилю Пікуті — і ще не вернули.

Стежові провідники одержували від Вітовського завдання, забирали стрільців, що з ними все ходили, мовляв: „моя стежа до мене!" — і вже сліду по них не було. Лише ті провідники, які не ходили що днини, звертались до прорідженӧї сотні з запрошенням: „Хто йде зі мною?"

Так пішов я на стежу з вістуном Г.

Пішло також кількох товаришів з бучацького гурта, між ними Володимир Береза. Височенний, худий, насуплений, був він удалий вояк, хоча не мав військової вдачі і не проявляв більшого зацікавлення військовими справами. В його вдачі була солідність, він бажав як найкраще в усіх подробицях виконати прийнятий добровільно обовязок У. С. Стрільця. Захоплення і пригноблення не виказував у тій мірі, як інші. Мав хист помічати комізм у вчинках людей, у вдачах і обставинах. Та не мав звичаю насміхатися.

Командант міг повсякчасно на нього числити. Ходив він з Балюком на найтяжчі й найнебезпечніші стежі і сам зголошувався, щоби йти попереду, як „око" стежі. Як траплялося, що Балюк загнався далеко поза лінію російських сторожей, і стомлена й злякана стежа відмовлялася йти дальше: — ведеш нас, мовляв, без потреби Москалям у пащу — тоді Балюк лишав стежу на місці, щоби відпочивала і питав, хто пішовби з ним дальше. Ішов Береза. У Балюка був слабий зір, за те Береза мав бистрий зір, особливу чуйність і хист помічати. Він слідкував за безпекою і предметами, важними для звідомлення.

— — — — — — — — — — — —

Наша стежа скористала з нагоди, що переходила через село Латірку і розбрилася на хвилину по хатах, щоби купити яких харчів. На збірці подав був Вітовський сотні до відома, що обоз знову не доставив харчів і порадив стежам похарчувати у стрічних селах. Запасних консерв не дозволив торкати: вони на гірші часи.

Ми розійшлися між хати. В біднім бойківськім селі важко було щось купити. Тут заєдно товпилися війська, раз російські, то знову австрійські, та все викупили або й забрали без грошей. З трудом удалося мені дістати горня сирого молока і кусень вівсяного коржа. Тутешній корж навіть нам, голодним воякам, важко було ковтати: не мав ніякого смаку і дряпав у горлі. Хліба — убоге населення не мало.

Переходив селом якийсь австрійський старшина з відділом і гостро спитав по німецьки, що ми за одні і чого вештаємося по селі. Як довідався, що ми Усеси, негайно змінив тон мови на приязний і більше не розпитував.

З Латірки подались ми на стрімку гору. Бродили в снігу по коліна, пітніли і приставали, щоби видихатися.

Хід під гору — це на стежах найтяжча частина дороги. Пітніють стрільці, слабші зовсім вибиваються зі сил. Кожний важко вбраний, бо на стежі зчаста приходиться лежати довго в снігу, або стояти непорушно на місці. Наплечник вагою понад 30 кґ; в ньому важили найбільше запасні консерви, біля і сто набоїв (крім сорока в набійницях).

Тревало з дві годині, заки ми видряпалися на хребет. Тут стрінули в засипаних снігом окопах велику австрійську полеву сторожу. Перемерзлі, почорнілі, зарослі „ляндштурмаки" байдуже дивилися на нас.

Лісистим хребтом мандрували ми довго глибокими снігами. В однім місці вийшли ми на широку лісову лінію. Свобода і безжурність, з якою ми вийшли на безлісне місце, бентежила мене: Щось наш провідник занадто безпечний! Мінчак, передвоєнний пластун, залізний вояк і досвідчений стежовий провідник ніколи не опускав так легкодушно лісового захисту. Лишав стежу між деревами, а сам, або ще з ким підсувався на сам край ліса і довго стежив, чи нема де ворога. Минали хвилини глибокої мовчанки, заки він зважився вивести стежу на поляну. В таких місцях не важко попасти в засідку ворожої стежі, або й влізти на їхню полеву сторожу.

На цій довгій поляні натрапили ми на телефонічну лінію. Тов. Береза кинувся перетинати дріт, та інші спинили його, бо була деяка можливість, що це австрійський телефон. Ніхто з нашої стежі не орієнтувався, скільки ми вже пройшли, де приблизно находимося і які села можуть бути в долині.

Провідник нашої стежі не мав мапи; все мусіли обходитись без мапи й інші провідники. Точну мапу мав лише Вітовський. Він і показував на ній кожному стежовому провідникові, куди повинен дійти зі своєю

стежею. Це помагало лише досвідченим провідникам, що легко визнавалися в просторі та вже знали околицю. Наш провідник не мав провідницького досвіду. Отож повів нас тепер у долину, щоби дійти до якого села і дізнатись від селян або війська про його назву.

За якої пів години зійшла наша стежа в долину і вийшла на узлісся, звідки вела між деревами дорога в село. Стежа підійшла під само село і провідник вислав двох розвідати, як воно називається і чи є в ньому військо.

За хвилину повернули вони скорою ходою: „Це Розтока під Бескидом. Повно Москалів“.

Ми скинули кріси з пліч, щоби мати їх на поготові і хильцем, скоро відійшли до ліса. Дорога була вкопана, так що з боку не було нас видко. Ті, що ходили до села, оповідали: „Коло крайної хати виходить баба до потічка по воду. Питаємо, що це за село. А баба аж руками сплеснула: „А ви, каже, що тут робите? Таж тікайте, в селі повно Москалів. І в цій хаті повно їх — на лавах сидять“.

Уже недалеко ліса пристанули ми на хвилину і віддихали. Тут ми вже безпечніші. Гаразд, що ніхто нас не помітив коло ліса! Все обережний тов. Береза випростався і почав розглядатися по полях. Нечайно скрикнув: „Обходять нас“

Ліс близько. Вихром навправці. Під гору. Вбігли в ліс і дальше біжимо. З гилля паде на нас пластами сніг, ми білі, як мельники. Відкись родиться в нас енергія, біжимо довго без упину, не почуваючи втоми. Де-далі починає вона нас огортати, та ми не зупиняємося. Годі. Адже лишаємо за собою слід, що приведе Москалів до нас.

Стрілецька стежа в Карпатах.

Вибігаємо на велику поляну, де серединою протягнений телефон. Товариш Береза перетяв його в бігу і ми помчали, боючись на цій поляні нової небезпеки.

Ліс густий. Ми вдерлися в нього у двох місцях. Знову ми білі, наче повдягались у простирала. Стежа розділилася на двоє. Гукати годі було, щоб не почули Москалі.

Нас було чотирьох: третина стежі. За деякий час, як дуже задихалися і втомилися — пішли ми ходою. Москалі вже далеко.

Смеркалося, як ми, пройшовши хребтом, побачили внизу Латірку. Дуже втішилися. Врешті зможемо відпочати і виспатися в теплі.

В селі війшли ми до першої хати. По цілоденному бродженню в снігах були ми не лише втомлені, але й перемоклі по пояс.

Ми сушили при огні одежу і весело розмовляли з ґаздою. Оповідали пригоду в Розтоці і добавили, що не такі вже Москалі жваві і вдалі вояки, щоби нас дігнати.

На це ґазда мовчав. Він мабуть бачив на власні очі, що австрійське військо теж не грішить удалістю, та не смів сказати нам цього отверто. А ми знову в тих селах, що часто переходили з рук до рук, не оповідали, хто ми, бо це могло колись пімститися на нас.

Як лише ми повечеряли, казали негайно стелити. Постелили нам серед хати.

— — — — — — — — — — — —

В ночі я прокинувся і мав враження, що збудив мене якийсь гуркіт. Наш ґазда встав і пішов до сіней. За хвилину вернув і взявся світити лямпу. Ґаздиня спитала його, хто стукав, а він відповів півголосом:

— Москалі!

Одночасно почув я, що в сіни находить щораз більше людей.

Я миттю обкинув зором хату. Під прічею бербениці й цебрики. За ними сховатисяб! Глипнув я на вікно, чи не втектиб туди, та за ним почув важке ступання, скрипіт снігу і голоси.

В туж мить широко відчинилися двері. Грізно змірилися на нас цівки російських крісів, наїжені довженними гостряками.

— Давай вінтофкі! — закричали з дверей.

Як побачили, що ми спимо, що нема небезпеки, війшов один у хату і забрав наші кріси.

Гамір збудив з твердого сну одного з моїх товаришів. Як побачив перед собою ворогів, гукнув дико і збентежено. Отямившись, обкинув досвідченим зором усю хату. Ратунку не було.

— Собирайтєсь, собирайтєсь паскарєй!

Ми збиралися, а Москалі негайно поломили приклади наших крісів. Один з них заглянув на піч і нишпорив під прічею, чи хто не сховався.

Вивели нас перед хату, їхній підстаршина виділив двох салдатів, щоби нас відвели, а самі пішли дальше виловлювати по хатах сонних вояків.

Повсюду між хатами бродили по скрипучім снігу Москалі. Обскакували і перешукували хати. Вдерлися в село тим робом, що напали серед ночі на полеві сторожі над селом і взяли їх у полон без вистрілу.

Нас повели в другий кінець села, а там під гору. Ми порозумілися нишком між собою, що якби нас допитували, то належимо до такого-то полку краєвої оборони. В ніякому разі не признатися, що ми Усеси! Знали ми з оповідань полонених Москалів, що їхні команданти про нас добре поінформовані, та що дали наказ доставляти полонених Усусусів окремо.

Серед темряви забовваніли перед нами якісь постаті. Це сходив у село новий відділ Москалів. Їхній

командант спитав нас, чому ми такі молоді. На це своєрідне питання відповів один з нас, що ми рекрути. Більше не питав.

Січові Стрільці були в бриґадах наймолодше військо. Австрійські старшини пізнавали стрілецький відділ звичайно по хлопячому вигляді. Питання стрічного російського старшини розуміли ми так, що й цю подробицю про нас вони знають.

За яку годину дійшли ми до бараку. В нім було повно Москалів, а в однім кутку сиділи полонені. Між них посадили й нас.

Москалі виставляли сторожі. Їхній підстаршина визначував нову чергу. Москалям ніяк не хотілося йти з бараку на мороз. Відмовлялися, що вже цеї ночі були на сторожі. Та це не помогло. Один з тих, що найбільше опиралися, пробурмотів з досадою: „Ето нє вайна, ето мучєніє".

Ми розмовляли нишком про нашу сотню, про другу частину стежі, яка мабуть ще вечером дійшла до сотні й оповіла про нашу пригоду коло Розтоки. Дожидають, коли це ми повернемо. Не відають ще про нашу нову пригоду.

Кілька разів приводили нові гурти полонених. Тісно зробилося в бараку, як у мішку. Аж дивимося — привели решту нашої стежі. Схилившись у дві погибелі, пролазив крізь низькі двері тов. Береза. Неприємно вразило нас, що й вони в полоні, та одночасно втішились ми, що маємо гарне своє товариство серед старої, обдертої ляндштурми.

Вони розповіли нам, як попали в полон: По тім, як відлучилися від нас, вдираючись у лісову гущавину, пережили вони неабияку пригоду. Не зорієнтувалися гаразд, кудою йти, щоби добитись до Латірки, йшли довго і скоро, зійшли в долину та перед заходом сонця побачили одалік село. Якеж було їхнє збентеження, коли пізнали, що це Розтока і що вони крутилися вколо. Вдобавок ішли так довго в области ворога, не дбаючи про беспеку. Так то невдатно проваджено цю стежу аж до кінця! Негайно відступили в ліс, ішли тепер уважно і перед північчю добилися на силу до Латірки. Розбудили ґаздів, які зварили їм бараболь і молока. Збиралися йти спати, аж помітили, що вулицею ходять якісь вояки. Роздивившись пізнали, що це Москалі. Перед їхньою кватирою зупинився цілий гурт; кількох війшло на подвіря. Береза вхопив кріса і станув при вікні. Виявилося, що хата вже окружена, годі втекти. Задніми дверима війшли Москалі в сіни. Стежа вирішила не оборонятися, бо справа безвиглядна.

— — — — — — — — — — — —

Коли засірів над горами непривітний, захмарливий ранок, вивели Москалі полонених перед барак. Було нас яких сто люда, або й більше. Під конвоєм повели нас на долину. Ішли ми опісля безлюдними спаленими селами: Івашківці, Карльсдорф, Климець, що їх, між іншими, казала спалити команда нашої бриґади, щоби Москалі не мали біля фронту кватир.

Стрічали ми кінноту й піші відділи, що йшли на фронт і ці стрічі спершу своєрідно нас хвилювали. Уладжували ми на них і вони на нас полювання аж до тієї днини. На стежах стереглися ми невпинно, щоби не попасти нежданo під їхній обстріл, або в яку засідку. Помітивши їх, брали миттю на ціль і починалася перестрілка. Стріча з вовком або медведем булаби справжньою приємністю, рівняючи з такою стрічею! А тут напроти машерує в кольоні, свобідно і безжурно цілий їхній відділ. Тільки нечайно з боку сипнутиб сальвою, тожто розлетівсяб він, наче яблока розсипані з коша!

Дрож проходила по тілі, як підїздила до нас безборонних ворожа кіннота, узброєна побіч крісів у довгі списи. Чотири чи пять днів раніш мали ми з такими перестрілку на стежі. Та вони проходили байдужі і споглядали на нашу валку, як на буденну річ.

У Климці ми спочивали. Хто мав які харчі — харчував. З цього гарного села, так добре нам знайомого, були тепер одні згарища й руїни.

Дальше йшли ми без відпочинку аж до пізного вечора. На силу дійшли до Козьови. Тут примістили нас у школі і дали салдатську їду: чорного хліба, кипятку і цукру.

Другого дня привели нас до Сколього. Відтіль уже залізницею до Львова. Тут задержали нас довше в казармі при вул. Петра й Павла.

Мало не всі учасники стежі зуміли відтіля вивтікати.

Моя поїздка з австрійською торговельною комісією до Києва в 1918. р.

Спомин. Написав: *Микола Алиськевич*, б. сот. У. Г. А.

I.

По заключенні берестейського мира покликала мене телеґрафічно австрійська АОК (Armee Oberkomando) дня 16. лютого 1918. р. з команди 15. піх. дивізії, в якій я тоді служив на румунськім фронті, до Бадена, подаючи як ціль виїзд за границю. Мої співтовариші і команданти предсказували мені подорож в Київ, а прощаючи мене, бажали щасливої подорожі з тінню заздрости в очах, виповідаючи слова „der Kerl hat Glück, für Ihn ist der Krieg schon aus!" Слідуючого дня зголосився я в АОК і там дістав приділ до торговельної комісії Міністерства Війни, з якою мав виїхати до Києва на переговори з Центральною Радою. По вказівкам АОК мав я зголоситися в Міністерстві Війни у Відні у полк. Земанека по дальші вказівки, що я й зробив; полк. Земанек представив мене ґенпоруч. Лянґерові голові комісії і заявив мені ось що:

— За кілька днів відїдемо у Київ на переговори, поїдемо у військових одностроях, а рід вашого приділу вкажу вам безпосередно перед відїздом. Поки що замешкайте в готелі, зголосіть вашу адресу і навідуйтеся кожного дня до мене по речинець нашого відїзду.

Нетерпяче ждав я хвилі, коли остаточно почую з уст полк. Земанека, що нині їдемо. Цей день небавком наспів. Я явився в МВ, де названий полковник вручив мені книжку шифрових знаків.

— Вашою задачею буде надавати до Міністерства Війни шифрові телеґрами. Одначе — заявив — маєте обережно поступати, щоби як книга так і депеші не попалися в непокликані руки, головно Німців.

В назначений день зійшлася вся комісія в складі: ґенпор. Лянґер, полк. Земанек, підполк. Леґар, отм. Кубец і ще два отамани і я як поручник, на північнім двірці Відня і о 2-гій год. по пол. відїхала окремим поїздом, зложеним з сальонки, спального ваґону і одного III кл. (для наших чур) в напрямі Кракова, а відси через Люблин, Холм до Ковля. В Ковлі була тоді Кмда 4-ої австр. армії. Тут ми підночували і слідуючого дня ранком відїхали 4 самоходами до Києва. Я їхав з одним капітаном Мадяром в однім самоході. Шлях наш йшов через Луцьк, де були ще свіжі воєнні окопи, опущені недавно австрійськими полками, яких кілька днів передтим пігнали на Україну, а дальше через Рівне, Володимир вол., Корець, Житомир, Київ. Гостинець добре удержаний, широкий, гладкий, а найважніше рівний наче одна лінія. По дорозі стрічали ми кремезних молодих мужчин, в солдацьких одностроях, яких гуркіт наших самоходів виганяв із малих волинських хат, щоби подивитися „яка то нечиста сила шляється сюда!" — Щасливі були, що добилися з фронту домів, а служба в українській армії видно і не в голові їм була; тому й не диво, що за них прийшли сюди Ґерманці і Австрійці проганяти з їх загород „комуну". Чим дальше гналися ми нашими Benz-ами

Старшини IV. куріня 5. Сокальської Бриґади УГА. Війтівці біля Проскурова. Червень 1919 р.

(робили по 100 клм. в годину!), тим більші богацтва українських сіл впадали нам в очі. Для нас „Австріяків" дивно було дивитися на неткнені стіжки збіжа коло селянських хат, стада гарної худоби, гусей і безрог. В Австрії — це все належало до минувшини, бо війна все поїла. Околиці Корця — Житомира нічим не зраджували перебутої війни; всюди достатки, села неткнені, все жило передвоєнним ладом. На хвилю спинилися ми в Корці, щоб відсвіжитися пивом чи лімонядою, а опісля в дальшу дорогу так, що коло 5-ої год. вечером були ми вже в Житомирі. Житомир типове російське, а може вірніше жидівське місто.

Другого дня виїхали ми о 7-ій год. рано в напрямі Києва, віддаленого від місця нашого нічлігу 100 клм. Той самий рівний шлях, одначе в околиці замітні вже чималі ріжниці. Села чистенькі, богаті, поза селами хуторі з гарними будинками і пречудними садами, вітраками та високими колодязями-журавлями. Чим ближче Києва, тим частіше

стрічали ми ріжні частини німецької армії. Всі вони прямували до тої самої ціли, що і ми. І мимохіть на вид тих синів Марса являлася у мене думка, яких то народів не приймала отся землиця гостем чи ворогом у себе?! Були тут Половці, Турки, Татари, Москалі, Поляки, Шведи, але Німців, Мадярів, Чехів і Італійців здається, чи не у перве у себе гостить? І який кінець цій гостині буде? По одногодинній їзді показався нам Золотоверхий, з початку лиш копули церков і деякі фабричні комини, згодом поодинокі вищі будівлі, а вкінці вся панорама нашого так нетерпяче вижиданого — Київа. Гостинець почав звільна подаватися в низ, і ми мали всю велич міста мов на долони.

Не міг я одначе довго любуватися видом моеї вимріяної ціли, бо наш самохід скоро перемчав вулицями Київа і спинився перед готелем „Ґранд", де осіла наша комісія. Мені і мому товаришеві капітанові призначено готель „Франсуа" на Фундуклиївській вулиці.

II.

Ми заїхали в наш готель, щоби приміститися, випочати і привести до ладу нашу ґардеробу. Готель „Франсуа" представляв доволі нещасний вид, що й не диво, бо недавно вибралися відси большевицькі війська. На коритарях бруд, двері понищені, у кімнатах вікна побиті, меблі понищені, на ліжках голі брудні сінники без подушок і накривал. Випочали ми з годину, зібралися і пішли обидва з капітаном до гостинниці „Контіненталь" на обід. Там харчувалася вся наша комісія. По дорозі приглянулися ми точніше головній вулиці Хрещатикові. Слідів із недавної боротьби майже не було, як вулиця так і будинки були ненарушені, вікна і двері цілі, вистави в повній своїй красі. По склепах рух, на хідниках повно прохожих — тяжко протиснутися. Відразу вдаряла в очі велика ріжниця тутешніх типів від Віденчуків чи Львовян. Ноша звичайна, невибаглива, тільки жінки здебільша без капелюхів, в хусточках на головах, часто в жовтих чобітках, мужчини майже всі в „фуражках". Української мови не чути! Всюди російщина! На вулиці, у склепі, чи ресторані! На вулицях держать лад німецькі стежі, денеде покажеться український стрілець. Коло 12-ої год. зароїлося на Хрещатику від студентів та студенток, які вертали зі шкіл, і тут щойно почув я українську мову. Самоходовий рух дуже великий, може і більший як у Відні, розїжджали головно бувші російські старшини. Час до часу пережене типовий російський „ізвощик" з пречудним конем в каблуці, сам в синій киреї, підпоясаний широким поясом і з високим циліндром на голові.

Зайшли ми в „Контіненталь", де застали всю нашу комісію. Замовили обід. Під цей час у Відні вже був добрий голод, в Київі ні сліду. Потрави чисто передвоєнні, великий вибір, смачні і не дорогі. По обіді подав мені ґенер. Лянґер свої візитові карти і доручив зложити слідуючого дня привіт голові Центральної Ради Грушівському і всім міністрам.

В Київі застали ми вже німецьку комісію в складі 4-х старшин; замешкала вона була в готелі „Контіненталь". Слідуючий день був назначений на порозуміння нашої комісії з німецькою.

По полудні пішли ми оба з капітаном перейтися по місті. Своєю появою викликували ми невдоволення у прохожих, нерідко мусіли збирати погрози і непривітливі голосні заміти зі сторони Киян під адресою Австрійців і нас. Вороже відношення головно мужчин мали ми нагоду пізніше наглядніше пізнати.

Слідуючого дня ранком почав я обїздити самоходом українські установи. Заїхав вп ред до будинку Педаґоґічного Музею при вул. Володимирівській, де була приміщена Центральна Рада. Тут щойно почув я, що нахожуся в дійсній Україні. В околиці будинку всюди чутна українська мова. Входу до Центральної Ради берегло 2-х Січових Стрільців. Коли я вступив перед входові двері, спинив мене один із стрільців чисто галицькою українською мовою і впустив мене щойно по вилеґітимуванні і поданні причини мого прибуття. Внутрі будинку застав я чималий рух, а сам проф. Грушівський був на засіданні в одній з бічних кімнат. Кількома словами віддав я доручений привіт і вийшов, не забираючи Голові дорогого йому часу. Проф. Грушівський як і ціле засідання зробили на мене дуже гарне враження, зовсім інакше, як у поодиноких міністерствах, куди саме я тепер поїхав.

З черги заїхав я перед будинок міністерства торгу і промислу. Входжу на І. поверх і застаю на коритари богато мужчин. Приступаю до одного в пересвідченні, що цей буде якимсь урядовцем міністерства. Він сам молодий, не більш 24 років, порядно зодягнений, брунет, високого росту. Питаю його, де кімната п. міністра.

— А вам яке діло до міністра? — спитав мене — Я саме міністер торгу!

Дивно мені зробилося, але я сповнив мое доручення, вручив візитову карту і передав привіт. П. міністер подякував і я відійшов. Подібні приняття і враження пережив я і в інших міністерствах, з виїмком п. Голубовича, який доволі складно вивязався зі своеї ролі (був президентом міністрів), інформувався про склад комісії, ціль прибуття і на привіт заповів реванж, о чім комісію окремо повідомить. Зпоміж інших міністрів тямлю п. Миколу Любінського, Жуківського і Ковалевського. Із цілої моеї обїздки мав я дуже прикре враження. Такі важні пости пообсаджувані самими молоденькими, недосвідченими людьми; чиж не могла 40 міліонова нація підобрати на міністрів поважніших людей? Якої думки наберуть наші Австрійці і Німці про теперішню владу України!? З тими думками вертав я назад в „Контіненталь".

Перші два дні велися переговори між німецькою і австрійською комісіями. В австрійській комісії брали участь лиш три найстарші представники. Про що вони радили і з яким вислідом — не знаю, бо вони держали це в тайні і ніяких вісток у Відень не слали.

Третього дня зійшлася наша комісія на обід в „Контіненталі". За кілька хвилин увійшли на салю два молоді мужчини, зодягнені в жакети і з течками в руках і почали несміло ходити по салі, наче когось шукаючи. Я пізнав одного із них, а саме міністра торгу. Їх появу зауважав і наш ґенерал та поручив мені спитати їх обох, кого вони шукають. На мій запит відповіли, що прийшли просити нашу комісію прибути цього вечера до „Кіно-Аполльо", де українські міністерства будуть нас гостити в реванж за зложені привіти. Я передав їх запрошення ґенералові, а цей легкодушно відповів:

— Meine Herren, wer will, kann gehen, ich nehme keinen Anteil"*). Мені доручив подякувати міністрам

*) Мої панове, хто хоче, хай іде, я не візьму участи.

і заявити, що наші представники візьмуть участь в гостині.

Вечером поїхало нас трьох наймолодших старшин до Кіно-Аполльо. Для нас була приготована перша льожа, стіл заложений овочами і вином, а з міністрів прибуло трьох (котрі саме, не тямлю). На жаль не довго тревало наше прийняття. Саля була повна гостей, з яких найбільш було бувших царських старшин. Не минуло чверть години від нашого прибуття, як зі салі почали стріляти до нас з револьверів і рівночасно кричати — „вон з австрійськими собаками!“ — На таку несподіванку нічого не лишалося нам, як пробувати сил наших ніг. Який оборот приняла пізніше вистава, мені не відомо.

Штаб III. Куріня 10. Бриґ. І. Корпусу УГА.
Пор Дацків, пор. Кирстюк, чет. Костюк, чет. Стрільчук, чет. Мучій.

Слідуючого дня почули ми, що ніччю убито на львівськім ринку німецьку стежу, зложену з 8 стрільців. Від цього часу розоружування німецьких стеж і поодинокі убійства нім. вояків були в Київі на деннім порядку. Чия рука була в тім, чи скритих большевиків, чи Москалів-старшин, не відомо, в кожнім випадку німецьке командування про це знало і записувало собі ці факти на рахунок поваги і сили української влади. Того дня відбувалися в „Континенталі“ спільні переговори: українсько-німецько-австрійські. Український уряд був заступлений 2 міністрами, мабуть Голубовичом і Ковалевським. При обіді заявив нам ґен. Лянґер, що не будемо вже довго сидіти в Київі, бо тут нема з ким переговорювати, доки не настане лад і сильна рука.

Стаційна Команда у Проскурові. 6. VII. 1919 р.

Оскільки нам було відомо, українські заступники переговорювали головно з німецькою комісією, а з австрійською поважно не числилися, тому що Австрія не мала тоді ніякого позитивного майна, яке моглоби входити в гру щодо товарообміну. Тому і австрійська комісія почувалася ніяково, а для ратування свого престіжу вимовлялася недостачею сили і здібности до поважних переговорів зі сторони українських заступників. На всякий випадок відїхала з квітком, а дальший хід переговорів спочивав в руках ґр. Форґача, який саме тоді прибув у Київ як австрійський консуль. До того часу були в Київі виключно німецькі частини. З прибуттям ґр. Форґача явилися вперше поодинокі гуртки наших У.С.С-ів, австрійських старшин і австрійські військові частини.

Вечером стрінув я випадково пок. сот. Черника. Він і взявся цього вечера опроваджувати мене по Київі. Від нього довідався, що одинокими реальними українськими військовими силами в Київі є один курінь СС-ів, зложений головно із Галичан і Богданівський полк. З Черником пішли ми до Театру Садовського; грали саме Мазепу. Саля була повна вщерть, мимо того, що рівночасно грала і мійська опера. По виставі відспівали всі присутні „Ще не вмерла“. По виставі пішов я в товаристві Черника, сот. Глібовицького і полковника команданта Богданівського куріня послухати української музики до каварні „Максима“. При вході до ґардероби зазнав я малої неприємности. Саме тоді виходили якісь три правдоподібно бувші російські старшини; побачивши мене, один із них зміряв мене очима і згірдно сказав: „о, вже є ті австрійські собаки!“ — на це стратив я охоту йти на салю, одначе за намовою пок. Черника зважився ввійти. Музика грала саме тоді путпурі Гриця. Одначе не довго міг я любуватися чарами української музики, бо за кілька хвилин почулися револьверові стріли звернені до нашого стола. Я збентежився. Мої товариші були при шаблях і револьверах. Вони зараз впали на салю і почали

розганяти присутних шаблями. В одній хвилині погасло світло, настав страшний крик і бійка. Серед цеї метушні прибіг до мене Черник і випровадив мене бічними дверми на вулицю та відвіз повозкою до готелю. —

III.

Слідуючого дня почала наша комісія збиратися до відізду. Полк. Земанек доручив мені, щоби я їхав окремо і при цій нагоді закупив йому деякі харчі як муку, крупи, солонину, яких у Відні вже й смак забули. Я відділився від комісії і остав ще день у Київі. Свобідний час вихіснував я на відвідини знакомих Галичан, які повертали були з Сибіру і остали тепер в Київі; відвідав між іншими проф. д-ра Грицака, п. Гладишовського, проф. Левицького, а дальше заходив і до наших часописних редакцій, де застав я проф. Івана Юшишина. Забрав від них переписку в Галичину і вечером всів до поїзду, який відходив в напрямі Винниці. І з чорними думками, і сумнівними виглядами на „завтра“ України вертав я у Відень. —

У Відні відослав мене полк. Земанек до АОК по дальше моє приділення. Коли я зголосився в АОК, доручив мені полковник тамошного розвідчого відділу списати звіт із моеї поїздки під наголовком: „Bericht über die nationale und militärische Entwickelung der Ukraine“. — Вернувши у Відень, зайшов я до чет. Ів. Німчука, тоді редактора „Неділі“ при МВ і повідомив його про завдану мені задачу. Німчук порадив мені обговорити цю тему спільно з п. Михайлом Струтинським, який був тоді у Відні. При тім зробив мене чет. Німчук обережним, що йому відомо, що АОК вислало з подібною задачею одного поручника-Поляка via Чернівці-Бесарабія-Одеса-Київ, щоби я відповідно уложив свій звіт, стараючися заздалегідь параліжувати евентуальні неприхильні заподання нашій справі згаданим висланником.

Я порозумівся з п. Струтинським, цей засягнув інформацій у наших послів, які тоді були у Відні і подав мені подробиці дотично звіту. Я виготовив його в 16 аркушевих сторонах машинового письма і відвіз до АОК. Коли згаданий полковник прочитав мій звіт, відозвався: „Ja! Dein Bericht ist mehr politisch wie militärisch zusammengestellt!“ і подав мені до вибору приділення: або розвідчу службу в Київі чи Ростові, або поїздку в Петроград. Тому, що розвідча служба в українській державі в хосен Австрії не відповідалаби моїм переконанням і совісти, я рішився вибрати Петроград.

З історії української фльоти XVI-XVII ст.

Написав: *І. К.*

Не маємо дотепер основної історії українського війська, нема також історії нашої давної фльоти. А це справа, що заслугує, щоби нею пильніше зайнялися дослідники української військовости. — Історія нашої фльоти, се одна зі світліших глав нашого минулого. З підручників історії України всім відомо, що в X-XI ст. українська фльота займала перше місце на Чорному морі й успішно суперничала з фльотою могутньої Візантії; морські походи Олега, Ігоря, Святослава, Володимира, Ярослава доходили до мурів Константинополя. Не менше голосні були запорожські походи в XVI-XVII ст. Одчайдушні набіги січового лицарства на кримське побережжа, устя Дунаю, передмістя Царгороду і навіть на Малу Азію ширили трівогу у турецькій державі і розбуджували живе зацікавлення в цілій Европі, яка не могла вийти з дива, що українські козаки на малих чайках зводять побідні бої з грізною турецькою фльотою. Се речі загально відомі; але наші уявлення про давню фльоту переважно неясні, коли не фантастичні, — оперті більше на „Гамалії“ і „Підкові“ Шевченка, як на історичних жерелах. І тому фахівці мають вдячне завдання: розслідити, що таке справді була наша давна фльота, яка була її орґанізація, яка тактика і стратеґія, які військові досягнення. В цій нашій статті хочемо зібрати річевий матеріял про козацьку фльоту, може це заохотить фахових істориків військовости зайнятися основніше цими питаннями.

Клясичним жерелом наших відомостей про козацьку фльоту є французький інженір Боплян, що перебував на Придніпрянщині в 1630-1640 рр. і у своїм „Описі України“ розповів докладно про козацькі походи на море. Його оповідання можемо сконтролювати і доповнити на основі інших сучасних жерел.

Козацькі кораблі називано човнами або чайками. Назва чайка уживалася вже від половини XVI ст., з походження вона мабуть турецька; але стрічаємо її досить рідко, частіше говориться просто про човни.

У Бопляна маємо докладний опис козацького човна. Розміри човна Боплян подає двічи і не зовсім однаково; довжину числить біля 60 стіп, ширину 10-12 стіп, глубину раз 8 стіп, другий раз 12 стіп. Провірити цю ріжницю можна на рисунках чайки самогож Бопляна, там глубина є $8\frac{1}{2}$ стопи. В метричних мірах (числячи французьку стопу 0·32 м.) довжина є понад 19 м., ширина 3-4 м, глубина $2\frac{1}{2}$ м. Основою човна був човен вербовий або липовий довжини біля $14\frac{1}{2}$ м. (45 стіп), на ньому набивано борти (боки) з дощок довжини 3·20-3·80 м. (10-12 стіп), одні на другі, аж човен дійде до вище вказаної ширини і довжини. Довкола по зверхній стороні весь човен окружає обвідка з вязок очерету; вязки грубі як бочівка, привязані міцно липовими або черешневими вужівками, щільно притикають до себе. Середина човна була поділена поперечними дошками на перегороди, помосту поверха не було. Човен мав при обох кінцях по кермі, так що легко можна було завернути його в другу сторону.

Козацькі чайки можемо порівняти з іншими тогочасними кораблями. Венецькі ґалери, що були тоді типовими военними кораблями, мали довжину пересічно 40 м., себто двічи стільки, що чайка, але ширина їх мало ріжнилася від чайки, — була 5 м.; у воду ішла ґалера 2 м. глибоко, чайка (як виходить

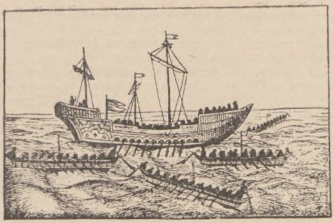

Козацькі чайки нападають на турецьку ґалеру.

з повідання Бопляна) заглублювалася у воду також коло 2 м.[1]).

При воєнних кораблях уживано тоді як порушуючої сили весел, бо вітрила не могли забезпечити свободи рухів, особливо підчас бурі. Таксамо і про Запорожців каже Боплян, що охотніше уживають весел, як вітрил. Весел на чайці було 10-15 з кожної сторони, отже разом 20-30. Якої величини і форми були козацькі весла, не знаємо, бо Боплян не подав їх на рисунку; хіба з виду керми можемо здогадуватися про них щось приблизно. Не дуже правдоподібним виглядає те, немовби весла не були притверджені до боків човна й лише підчас бою привязувано їх ликом. — Радше треба сподіватися, що Запорожці прикріплювали їх на подібний спосіб як керму. До одного весла уживано тільки одного гребця; чайка щоправда містила 50-70 людей і за одно весло могло взятися двох козаків, але Боплян виразно каже, що в часі найшвидшої плавби, як Запорожці гребли з усеї сили, половина держалася готова до бою, — отже до весла вистарчав один гребець. Венецькі ґалєри мали звичайно 50 весел, а при однім веслі було 3-5 людей, — в порівнанню з ними чайки мали значно меншу силу руху. Турецькі ґалєри щодо числа весел наближалися до чайок, мали 10-36 весел, але весла були більші, 3-5 гребців. Силу тих ріжних кораблів можнаби означити числом гребців: венецька ґалєра мала їх 150-250, турецькі 30-180, чайка 24-30.

На кожній чайці була щогла з вітрилом „досить лихо виробленим"; цю вістку Бопляна потверджує звісний дереворит з „Віршів" Саковича, де частина човнів має щогли. Щогла була рухома, в потребі можна було її спустити — Запорожці робили це, як бажали, щоби їх Турки не замітили. На картині облоги Кафи вітрила всюди підняті, але щогли незложені.

Про тягар чайки дає поняття оповідання Бопляна, що навантажений човен волоком перетягало 200 до 300 людей. Що це вірна замітка, потверджує дослівно інше жерело, яке Бopлянові не могло бути відоме: Оришовський і Кішка в однім з листів 1600 р. оповідають, що Запорожці берегом попри пороги перетягали свої „морські човни" по 200 до 300 чоловіка, взявшися за линви.

Скорість руху чайки можна означити посередно із даних Бопляна: він каже, що козацька фльотиля від устя Дніпра до берегів Анатолії пливе 36-40 годин; як взяти цю віддаль 530-540 км, то на годину чайка робила 13-15 км.

Чи справді кожна чайка мала по 4 до 6 легких гармат (фальконетів), як це твердить французький інженір, не можемо знайти інших доказів; взагалі про уживання артилєрії на чайках не маємо ніяких ні позитивних ні неґативних згадок. Для порівнання треба згадати, що венецькі ґалєри мали 3-9 пушок, турецькі до 15.

На чайці могло поміститися по словам Бопляна 50 до 70 людей. Це потверджують і інші звістки: в поході Богдана Микошинського в маю 1594 р. було 1300 козаків на 50 човнах, себто на одну чайку приходило 62 людей. В поході 1624 р. числено 50 козаків на човен, таксамо в поході 1625 р. Остання вістка потверджує також слова Бопляна, що козаки були озброєні рушницями. Але при тім треба пригадати, що в загальнім числі залоги чайки якась частина припадала також на хлопців до прислуги чи новиків, як про це в іншім місці згадує Боплян.

Не зовсім згідні є жерела щодо того, чи Запорожці уживали ґалєр, чи ні. Боплян прямо заявляє, що козаки затоплюють ґалєри, бо не знають способів, як ними орудувати. Але інші звістки цього не потверджують. В травні 1602 р., в поході під Кілію козаки уживали побіч чайок також ґалєр, які здобули на Турках. В жовтні 1613 р. в повороті з моря козаки здобули в Лимані 6 воєнних турецьких ґалєр. В 1615 р. Запорожці везли здобуті воєнні ґалєри від устя Дунаю аж до Очакова і тут їх попалили. На картині облоги Кафи 1616 р. бачимо теж побіч човнів ґалєри, — не знати, чи власні козацькі, чи тільки добуті у Турків. Але можна вважати певним, що ґалєри появлялися тільки виїмково і більшої ролі у запорожській фльоті не грали.

Чисельність запорожської фльоти в ріжних часах була ріжна. В першій звістці, де число подане докладно, 1545 р. під Очаковом, було 32 чайки. В згаданім поході Микошинського 1594 р. подано 50 чайок; в поході 1602 р. на Кілію 30 чайок і кілька

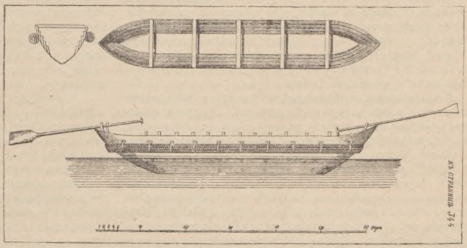

Козацька чайка.

[1]) Над воду виставала чайка не більше як 2½ стопи: отже при цілій глибині 8 стіп, під воду ішло 5½ стопи, себто 1·76 м.; на рисунку чайки Бопляна поверхня води повинна іти вище.

ґалєр; в поході на Перекоп 1608 р. 16 чайок. В походах 1614 і 1616 р. на Трапезунт число козаків подане на 2000, отже чайок приблизно було 40. В 1615 р. під Царгородом було 80 чайок. В 1620 р. під Царгородом числено 150 човнів. В походах 1621-23 р. стрічаємо числа 16, 5, 30 чайок. В 1624 під Царгородом бачимо раз 70 80 човнів, потім 150 з якоюсь резервою з заду; українське жерело подає число на 102 чайки. В 1625 р. під Царгородом числено аж 300 до 380 чайок; в 1627 р. було на морі 60-80 чайок, в 1630 р. Турки знов числили 300 чайок. В 1632 р. є звістка про похід у 20 чайок.

Загально можна сказати, що до 1615 р. козацька фльота не доходила до 30-50 човнів, пізніше стала збільшатися і в часі від 1620 до 1630 р. доходила до 100-150 чайок, деколи ще більше: але чи цифру 300 чайок і вище можна приняти, це трудно провірити. По 1630 р. слідний є занепад і морських походів і числа чайок.

Всю залогу запорожської фльоти можна числити в початках на 1500-2500, в часі найбільшого розвитку 5000-7000, деколи може й понад 10.000. З цього числа половину треба відчислити на гребців, які підчас битви на морі або були заняті веслами, або повнили тільки помічну службу (заряджували рушниці); друга половина це озброєні вояки, їх число найменше 1000-3500, але могло переходити й 5000.

Яку силу представляла ся українська фльота, можемо побачити, коли порівнаємо її з фльотою володарів Чорного моря, Турків. Фльота Порти була тоді в занепаді: біля 1620 р. її головні воєнні сили складалися всього з 6 великих кораблів, т. зв. маонів, і 40-50 ґалєр. Маони ізза неповоротности уживалися рідко і в практиці тільки числено на ґалєри. Нормальна ґалєра мала 24-26 весел зі 140-150 гребцями; військова залога числила 180-200 людей, але вибраних вояків, яничарів, було ледви 40-50. Всі ґалєрні сили можнаби числити максимально на 17000 людей, з чого 700 приходить на гребців, 10000 на військову залогу; але яничарів було не більше як 2500. В цілости ця фльота не могла стати до бою, бо мусіла стерегти не лише Чорного моря, але була також стаціонована на Середземнім морі, від Дарданелів до йонських островів. Наші жерела подають число ґалєр у битвах на Чорному морі не більше як 25, отже половину всеї сили; це далоб цифру понад 8000 залоги, в цім найбільше 5000 озброєних.

Помічну ролю грали у турецькій фльоті т. зв. ушкали, перевозові човни, що містили 25-50 людей, отже були менші від чайок. Їх озброювано в крайній потребі ріжним людом, що у бою не представляв ніякої вартости. Одно жерело подає число ушкалів в битві під Очаковом 1624 р. на 300, це далоби число залоги на кілька тисяч.

Коли зіставити запорожську фльоту з турецькою, вона не в однім видержує порівнання. Турецька фльота була сильніша через те, що мала великі ґалєри, але загальне число всіх кораблів (вчисляючи й ушкали) не богато перевищало запорожську флотилю, в кращі часи її розвитку. Ще ясніше виступає це, коли порівнаємо залоги обох фльот. Чорноморські ґалєри мали гребців понад 3000, — на запорожських чайках було гребців не менше, а нераз і більше; тільки значна участь ушкалів могла дати перевагу турецькій стороні. Щодо озброєння війська, то сили також не були рівні. Турки мали взагалі всього війська 5000, а в тім добірних яничарів лише яких 1200, — козацькі сили, призначені виключно до бою, доходили до 3-5000.

Заховалися два описи битв на Чорнім морі, що близче ілюструють ці дані.

В 1624 р. на устю Дніпра Запорожці кілька днів билися з Турками і вкінці перебилися через турецьку фльоту. Запорожці мали тоді 102 чайки, Турки 25 ґалєр і до 300 ушкалів. Беручи пересічні цифри, дістаємо силу запорожської залоги 5000, з чого 2500 могло виступити до бою зі зброєю, на турецьких ґалєрах могло бути понад 8000 людей, в тім озброєних 5000 взагалі, а 1250 яничарів. Ушкали скріплювали Турків числом, коли не якістю. Але у бою побідили Запорожці.

Сили обох сторін маємо подані також в іншій битві в тих самих околицях 1625 р. Турки числили козацьку фльоту раз на 350 чайок по 50 озброєних людей, то знов тільки 200; коли візьмемо це менше число, то всіх Запорожців було 10000, а готових до бою зі зброєю 5000. З турецької фльоти брало участь у битві 21 ґалєр, — це дає залогу понад 7000 людей, в цім зоруженних 4000; турецька реляція замічає притім, що яничари були тільки на 9 ґалєрах, — це далоб число не більше 1000. Нема зовсім згадки про участь ушкалів у бою. Побіда була по стороні Турків.

Тактику Запорожців у морській битві описує Боплян, — дещо можна провірити і доповнити з захованих описів битв. Запорожці рідко виступали самі до бою, — метою їх походів була не боротьба з турецькою фльотою і знищення її, а тільки здобича з околиць, що не були боронені; лише з конечности вступали козаки у морську битву. Зачіпною стороною були звичайно Турки. Турецька фльота мала операційну базу в однім з отсих трьох місць: в Босфорі, при устю Дунаю, під Очаковом на Дніпровому лимані. Запорожці самі починали битву лише під Очаковом, щоби відкрити собі перехід з Дніпра на море, або з поворотом; позатим ініціятива була при Турках. Тодішня морська битва розпочиналася стрілами артилерії, але що гармати несли недалеко, то переходила скоро у бій зблизька, якого метою було вдертися на поміст ворожого корабля і винищити залогу. Як вже було згадано, не маємо звісток, чи козацька артилерія відгравала важнішу ролю на морі; в кожнім разі сильніші турецькі пушки мали перевагу. Тому Запорожці старалися скоро наблизитися до ворожих ґалєр, щоби гарматні стріли не могли їм шкодити. Одно з жерел згадує про те, що до битви козацька фльота уставлялася в півмісяць, — це був звичайний тоді воєнний лад, що мав на меті окружити ворога; з заду знаходилися резерви. Зблизька починали сильну пальбу з рушниць, під її ослоною чайки наближалися до ґалєри і козаки вдиралися на поміст.

З ріжних жерел знаємо про велике число козацьких походів на море і боїв з турецькою фльотою, — більшість їх була успішна для Запорожців. На це складалися ріжні причини. Сама будова чайки давала значні користи: при невеликих розмірах такий човен міг легко обертатися — до цього служили дві керми — і міг швидко порушуватися вперед. Тяжчі ґалєри не могли їм в тім дорівняти. Те, що козаки менше уживали вітрил, а головну увагу звертали на весла, також давало їм перевагу над ворогом, якого рухи були залежні від вітру. Незвичайно важне було те, що гребцями на чайках були самі козаки, коли Турки на ґалєрах уживали невільників; ці християнські бран-

ці нераз зраджували Турків, робили замішання і допомагали козакам до побіди. Треба зазначити і те, що Запорожці на морі перестерігали суворо тверезости, горівки не вільно було вживати під карою смерти. Все те разом — і технічна справність і моральні цінности — давали козакам перевагу над сильнішим противником *).

*) Жерела до історії козацької фльоти XVI-XVII ст. зібрані найповніше у М Грушевського, Історія України-Руси т. VII і VIII; також Жукович, Сеймовая борба пров. дворянства, опис України Бопляна в рос. перекладі, Мемуары относ. къ ист. южной Руси вид. К. Мельник.

Холодний Яр

Написав: *Михайло Середа.*

Сот. Лихарів.

Що Директорія покинула Київ (лютий 1919 р.) і полинула на Захід, про це отаман Чучупак довідався пізніш, коли большевики наступали на Винницю.

Що отаман Чучупак лишився в глибокому запіллю, у селі Мельниках, сумежнім з Холодним Яром, большевики теж не знали, гадаючи, що позаду їх ворога не знайти.

400 озброєних козаків шикував позаду їх отаман Чучупак. Були це люди надійні, бувалі, виключно селяне з Мельників, в більшости всі вони рідні Чучупакові: кум Івко, сват Кузьма, дядько Маширок, небіж Петро, Сидір, Мокій, Ярема — все це були родичі. Кожен з них мав власну хату, господарку, жінку, діток і до всього цього свою зброю: кум Івко тримав під скирдою соломи гармату, сват Кузьма під половою — кулемета, дядько Мирошка під хмизом — рушниці та набої; дідусь Кіндрат переховував на леваді міномета.

Якось сусіди запитали дідуся Кіндрата:

— Покажи нам, як з отієї машинерії бити ворога?

Дідусь Кіндрат почухав десь у себе за спиною і простодушно відповів:

— Дідько знає, як з неї бити. Треба спіймати інструктора; він навчить.

Випадково отаман Чучупак дізнався, що большевики загарбали Винницю і простують на Проскурів. Скликав він своє вояцтво і запитав, що робити та як бути надалі. Вояцтво ухвалило провадити боротьбу, доки Україна не буде звільнена зпід Москаля і не здобуде своєї незалежности. Чучупак подякував повстанцям, а повстанці проспівали „Ще не вмерла Україна".

Прослухавши гимн, дідусь Кіндрат сказав:

— Все це добре, тільки єнерала треба спіймати на командьора: без єнерала воювати не випадає.

Пропозицію дідуся повстанці відкинули і доручили провід над собою Чучупакові.

Василь Чучупак походив з родини звичайного селянина з Мельників. Був він грамотний, поміркований, свідомий націоналіст і запеклий ворог большевиків. Однак йому бракувало військової освіти і досвіду, що складало труднощі в справі орґанізації збройної сили та операційної праці. Звелів він своїм повстанцям розшукати та запросити в Мельники бойових старшин, котрі розумілися би на військовій штуці і знали, як поводитися з ґенеральною мапою.

Шукати не прийшлося: уникаючи большевицької гостинности, з Черкас дісталися в Мельники, розшукуючи військо Директорії, сотники Лихарів і Палій. Старшини неабиякі, а бойові, досвідчені і головне — Українці. Отаман Чучупак призначив їх своїми заступниками.

То був мент, коли події вимагали від отамана Чучупака жертвенної праці його війська. Відомий отаман Григоріїв, що зрадив в осені Директорії і тепер зрадив вождам червоної армії, шукав, певно для нової зради, іншого обєкту. Оголосивши війну большевикам, він наступав на стації Цибулеву і Знаменку. Через повстанця з Мельників він переслав наказ Чучупакові, аби той дав допомогу його командиру бриґади Масенкові. Масенко перебував на ст. Бобринська.

Чучупак послухав Григоріїва і вирядив на Бобринську 300 повстанців на чолі зі сотником Лихарівим. Масенко стрінув їх палкою промовою, якою ствердив, що большевики посолодили селянам і робітникам широким програмом дурних обіцянок, замаскувавши ним свої хижацькі інстинкти і прагнення до самодержавія.

— Отож, — казав він: — не слухайте большевицьких пройдисвітів і покладайтеся на власний розум. Воля народа закликає вас до пожертви! Наказую вам рушати нині під Єлисавет і потрощити большевиків, які там знайдуться.

По дорозі на Єлисавет, на ст. Хирівці, Лихарів догнав штаб отамана Григоріїва. Військова етика вимагала від нього представитися отаманові.

Григоріїв прийняв сотника в оточенню своїх штабових старшин Клименка і Бондаренка. Привіталися, побалакали про пекучі справи. Нарешті Лихарів поцікавився, якоїж політичної програми тримається отаман.

Засунувши руки до кишені і забігавши широкими кроками по ваґоні, Григоріїв почав так:

— Директорія не виправдала надій українського селянства і робітництва. Політичну працю вона базує на буржуйних підвалинах, запросивши до державного будівництва капіталістичних попихачів. З дру-

гого боку, радянський уряд, що проголосив урочисто диктатуру пролетаріяту, чинить над селянами нечуваний терор. Мої спостереження такі, що ні Директорія ні радянський уряд не відповідають національним, економічним і клясовим змаганням українського народу. Я начислив свою програму ясну, як день; програму, яка одна зможе задовольнити всі верстви населення. Моя програма... та пощо розмовляти!...

Отаман Григоріїв зупинився проти Лихаріва, безнадійно махнув рукою і додав іронично:

— Все одно нічого не зрозумієш...

Під Єлисаветом сотник Лихарів, ніколи цього не сподіваючись, наскочив на чисельну большевицьку армію. Перші бої навели його на сумні думки; врешті він прийняв рішення, накивати пятами подалі від ворога. Вернувши на Хирівку, він зголосився з рапортом до отамана Григоріїва. Отаман уважно вислухав відчит і наморщивши чоло, сказав:

— Большевики як отеє чортове насіння: зійде там, де його не сіють... Склав я цієї ночі один проект военного змісту. Коли я його виконаю, буду вважати себе за українського Олександра Македонського. Деякі точки проекту вимагають, аби ти негайно рушив на Чигрин, перейшов Дніпро, продерся під Золотоношою в запілля большевиків, де розпочавби бойові акції, відповідно до ворожих сил і місцевих обставин.

Лихарів пішов під Чигирин. Далі не пішов: одержав відомости, що українського Олександра Македонського большевики покищо загнали на херсонські степи і що, упоравшись з Григоріївом, вони кинули значні сили в напрямку Холодного Яру. Лихарів хутко вернув в Мельники на збільшення сил отамана Чучупака. Чучупак, діставши відомости про напрям большевиків, оголосив мобілізацію місцевого населення. Зі сусідніх сіл — Грушківки, Медведівки, Жаботина зійшлися в Мельники 4000 чоловіка, котрих потрібно було орґанізувати, озброїти, нагодувати і розташувати. Тримати людей на селі булоб ділом непевним і Чучупак вирядив їх до Холодного Яру.

Холодний Яр — то великий ліс (4 км. від Мельників) з глибокими ярами, крутими проваллями, потаємними тропами і гущавинами, серед яких зорієнтуватися чужій людині було не під силу. Холодний Яр має за собою історичну славу за часів Коліївщини. Максим Залізняк молився під його шатами з ігуменом Мотронієвського монастиря Яворським за визволення народу українського.

Всіх своїх повстанців Чучупак підпорядкував штабротмистру Уварову.

Уварова ніхто не знав. Де він перебував до Холодного Яру, звідкіля він надійшов, з якої частини, про це не знав сам Чучупак.

Прийшов він до отамана, вклонився низенько і сказав так:

— Чутками земля пишається... Чув я про твою могутню силу і добру славу. Якби до твоеї сили, до завзяття твого війська, додати мій досвід, закладаю свою голову, що з большевиками буде покінчено до осени.

Він прийшовся до вподоби Чучупакові, алеж склав недобре враження на Палія і Лихаріва: вони інтуітивно відчули у ньому ворога...

Повстанчий штаб Уварів переніс до Мотронієвського монастиря. Сотник Лихарів перейшов зі своїм відділом до с. Грушківки; сотник Кириченко розташувався в Жаботині, Палій в Медведівці... Деякий час прийшлося витратити на орґанізаційну працю: на сформування кулеметних сотень і кінних загонів.

Незабаром у глибокому большевицькому запіллю, на здивовання червоноармейського головного штабу, почали траплятися лихі для нього несподіванки: то було зникнуть серед білого дня резервові гарматні або кулеметні відділи, то зникнуть харчові транспорти, технічні знаряддя, коні, люди... Були і зникли, ніби корова язиком злизала.

— Ото чудасія, — ломали голови у червоному головному штабі, не знаючи, що то за ворог і де його шукати. Нарешті спіймали одного повстанця, з відділу Лихаріва. Від нього дізналися про Холодний Яр.

— Поґадітє, будет он для вас ґарячім, — пообіцяли вони повстанцям.

Обіцянку свою справдили: кинули вони на Холодний Яр всі сили, що тільки мали під рукою: 5-ий і 6-ий Курські піші полки, 16-ий Смоленський полк, 54-ий стрілецький і 6-ий кінний. Облягли вони ліс зі всіх боків: ні вискочити, ні вскочити.

Скликав Уварів до Мотронієвського монастиря всіх начальників відділів, аби порозумітися, що робити. Начальники порадили продертися через большевицький фронт і шукати війська Директорії. Уварів на це не згоджувався і схиляв командний склад до порозуміння з большевиками. Довгий час сварилися сотники з ротмістром, нарешті ухвалили скласти делеґацію на чолі з Уваровим, яка мала замиритися з большевиками.

Другого дня ранком Уварів поїхав до большевиків. Скориставши з його відсутности, сотники Палій і Лихарів вишикували повстанців і повели їх на большевиків в районі ст. Райгород. Большевики зустрінули їх гураґанним вогнем. Счинився лютий бій: засичали кулі, загуркотіли гармати, застукали кулемети. Створилося щось подібне на пекло. Повстанці було натиснули на большевиків, коли це на лівому ворожому крилі, ніби зпід землі, виріс ротмистр Уварів. Подавши рукою знак до припинення стрілянини, він голосно запропонував повстанцям кинути зброю на землю. Серед козаків повстала замішанина: вони не знали, кого слухати. Лихарів не звернув уваги на заклик Уварова, з 300 козаками продерся через большевицькі лави і перейшов залізницю, взявши напрямок на Новомиргород.

По дорозі, в селі Мокієвці, він зустрінув отамана Юрка Тютюнника, котрий з 200 козаками, покинувши отамана Григоріїва, мандрував по білому світові, розшукуючи Директорію. Тютюнник мав бойовий самозапевнений вигляд. Завше амбітний і хвастливий, на цей раз він з гордою міною на обличчі занадто збільшував перед Лихарівом свої воєнні талани та ролю у визвольній боротьбі.

— Ви, певно, теж зрозуміли, кого бракує Директорії? — запитав він Лихаріва, розгорнувши свої плечі і заломивши руки на боках, на взірець бублика.

— Моя думка, що бракує війська, — відповів запевнено Лихарів.

— Війська? — іронично усміхнувся Тютюнник, — Ви помилилися, сотнику... Не війська, а, — отаман підніс до гори перста: — Наполеона.

Лихарів промовчав.

— Не журіться, — нишком, аби не почув хтось збоку, додав Тютюнник: — Україна його має... трошки терпіння, і ви почуєте про нього.

Попращавшись з Тютюнником, Лихарів пішов до

Лебединського монастиря. У монастирі залишився на тиждень, давши козакам відпочити та упорядкуватися зі своєю одежею. Від прочан він довідався, що отаман Григоріїв зупинився зі своїми недобитками в селі Осопняжках, де провадив мобілізацію селян.

Лихарів пішов до нього. Зустрінулись вони так, як колись біблейний батько зі своїм блудним сином.

— Я маю один проєкт, — похвалився отаман Григоріїв, відбувши церемоніял взаїмних привітань: — Коли здійсню його, буду вважати себе українським Бисмарком. Завтра приїздить до мене з представниками від селян отаман Махно: маю порозумітися з ним про точки, що відносяться до мого проєкту. О, отаман Григоріїв не простак! У людей розуму йому не позичати! Ти певно зрозумів, на що я натякаю... Хе-хе-хе, хто кого...

Григоріїв пильно зупинився очима на Лихареві і многозначно сказав:

— Тримайся сину мене, не пропадеш. Так чи інакше, шкоди для тебе не буде, а користи, — розгорнув він руки, на той спосіб, коли мають намір загарбати в оберемок соломи: — ось буде скільки...

Ранком другого дня в Осопянці дійсно приїхав з д легатами від селян отаман Махно зі своїм штабом під ескортою кулеметного і кінного відділів.

Григоріїв запросив гостей до місцевої початкової школи. О 10-ій годині розпочався мітинґ.

В історії революційного руху зустріч двох великих авантурників Махна і Григоріїва, що тримали у своєму послуху десятки тисяч озброєного люду, що опанували значну територію України — Херсонщину, Слобожанщину, Катеринославщину, Таврію, — зустріч ця заперечує думку тих істориків, котрі переконують нас, що особа не творить історії. В історії нашої визвольної бор тьби авантура Григоріїва і Махна висунула зайвий доказ, до якого абсурду зможе дійти юрба, коли вона позбавлена політичної свідомости та ідейного ґрунту під ногами.

Зустріч Григоріїва з Махном — то був дипльоматичний крок кожного з них до знищення другого, згідно з прислівям, що два коти у мішку обовязково погризуться.

На побаченню у початковій школі перший промовляв отаман Григоріїв. Середній на зріст, шатин, з лагідним обличчям, зі спокійними вишколеними рухами, що натякали на його військову професію, він доводив авдиторії, що всі сили потрібно скерувати на хитрішого ворога. Хитріший ворог, — то большевики, для знищення котрих дозволено скласти союз навіть з Денікінцями.

Маленький, поганенький з вигляду, істеричний Махно, з обличчям, яке легко розшукати у книжці Цезаря Ломброзо про злочинців, і очима, в погляді котрих заховані сотні кримінальних справ, підплигуючи на коротеньких ніжках, грізно обірвав промову Григоріїва, закинувши йому погром у Єлисаветі. Подавши умовлений знак своєму заступникові, товаришеві Каретникові, він несамовито крикнув:

— Смерть отаману Григоріїву!

Счинилася паніка... Махно велитенським кроком догнав Григоріїва і звалив його з ніг револьверним стрілом. Каретник з іншими Махнівцями зліквідували штаб Григоріїва.

Упоравшись зі штабом Григоріїва, Махно звелів обезброїти його козаків. Сотник Лихарів опинився в положенню того російського ґубернатора, котрого у 1917 році робітники посадили голого на кропиву.

— Оце штука капітана Кука — тільки він і зміг сказати, коли Махнівці, обезброївши його з відділом, замкнули всіх до клуні. Перспективи на майбутнє для Лихаріва були тепер безвихідні і загрожені. Однак треба було якось рятувати своє життя. Довго радився Лихарів з повстанцями, нарешті всі зійшлися на тій думці, що треба перехитрити Махна. Ухвалили скласти делеґацію, з Лихарівим у складі, котра переконалаб Махна, що повстанці чесно виконувати-муть всі його накази при умові, що вони заховають свою попередню орґанізацію.

Отаман Махно

Ранком Махнівці вишикували повстанців Лихаріва на церковній площі. Прибув Махно. Зирнувши незадоволено, з погор дою, на повстанців, він сказав:

— Моє правительство взяло на себе відповідальність перед населенням України за смерть отамана Григоріїва Забив Григоріїва я, батько Махно. Я пильно стежив за всіми рухами контрреволюційних банд. Горе тим, хто замахнеться на те діло, що переводжу я з ласки і волі пролетарських кол... Прошу вас подати свої бажання.

Де-хто з повстанців вигукнув, що вони склали делеґацію, якій доручили подати йому побажання. Махно погодився вислухати делеґацію.

За годину делеґацію зустрінув брат батька Махна Григорій, звелівши їй зачекати. Він зауважив, що у першу чергу отаман прийме делеґатів від отамана Зеленого. Тільки тепер зобачила делеґація двох людей, з вигляду панків, що сиділи на широких селянських лавках, боязно задивляючись на двері до сумежної кімнати. Рипнули двері, і сухорлявий, низенький чоловічок, озброєний з голови до ніг, хрипло крикнув:

— Від Зеленого!...

Панки зірвалися з місця і хутко, ніби наздоганяючи один другого, полинули до сумежної кімнати. За чверть години вони вискочили з кімнати і без сил пригорнулися до стовпа, що серед хати підпирав стелю.

— Розстріляти! — коротенько наказував комусь Махно за дверми. — Офіцери! Сволоч!

Лихарів раптом відчув, ніби хтось позаду вилляв йому на хребетину цебро холодної води...

— Від Чучупака! — хрипло пробубонів на порозі чоловічок.

Махно упився колючим оком в обличчя Лихаріва, силкуючись прочитати, що заховано на його душі. Делегацію він вислухав уважно. Обіцяв нагодувати і зодягнути повстанців. Прощаючись сказав:

— У ночі ви одержите все, — і звернувшись до сухорлявого чоловічка, додав: — у ночі вишикувати кулеметну чоту.

Ждати ночі не прийшлося. Кінний розїзд Махна привіз відомости, що з Ново-Українки посовуються на село Денікінці. Махнівці заметушилися. Отаман плигнув на першу тачанку, порадивши повстанцям Лихаріва простувати за ним. Лихарів зачекав, коли він зник на обрію, і скерував свій відділ у протилежний бік, благословляючи небо, що так легко визволився з біди.

Без відпочинку, не чуючи під собою ніг, давали чосу повстанці, доки не наскочили під ранок на невеличкий хутір. Зустрінув їх в отаманському убранню, велитенської будови чорнобородий селянин, тримаючи в одній руці списа, у другій — рушницю.

— Битися чи миритися прийшли ви на хутір? Що ви за люде? Якого війська? Якого Уряду? Кажіть, говоріть! — загрозливо застукав він Лихаріва перстом зупинивши повстанців на далекій від себе віддалі.

Лихарів відповів на всі запитання, у свою чергу поцікавившись, що він за чоловік і чи визнає Директорію.

— Я — отаман Шевченко, — велично привітався чорнобородий селянин. — Маю до своєї розпорядимости 1-ий партизанський курінь. Жадного Уряду не визнаю, бо для себе і свого куріня я сам — Уряд. Директорії не визнаю, однак коли вона визнає мене, можливо, що я визнаю Петлюру. Мої вороги — поміщики, Жиди і Турки.

— Турки? — здивувався Лихарів: — деж ті турки?

— Турки — це по нашому; по вашому — Галичани, чи як там, Австріяки...

— Побійтеся Бога! — захвилювався Лихарів: — оті Турки — наші брати, Українці; тільки ми належали до Росії, вони до Австрії.

— Хе-хе-хе! — саркастично зареготався отаман: — Розкажіть кому іншому. Я по пиці розпізнаю Турка... Та до дідька їх... Прошу всіх до моєї хати. Знайдеться чарка, знайдемо і до чарки.

День і ніч бенкетували повстанці з отаманом Шевченком. У ночі його забили свої хуторяне. Ранком вони закликали Лихаріва у садок, де лежав з перерізаною горлянкою отаман Шевченко.

— Собаці собача смерть! — спокійно вказали хуторяне Лихаріву на трупа: — Грабіжник і злодій. Набралися ми від нього лиха.

Один з козаків 1-го Партизанського куріня вклонився низенько перед Лихарівим і сказав:

— Військо наше призначило тебе за отамана. Прийми від нас хліб-сіль і керуй нами. Ти наш батько, а ми твої діти.

Від такої несподіванки Лихарів отетерів. Почав їх запевняти, що примушений відмовитися від такої чести тільки тому, що на нього давно чекає отаман Чучупак, що зі своїми повстанцями він зобовязаний виконати бойове завдання.

— Правда! Правда! — залементували повстанці: Немає чого тинятися нам на хуторі! Час до Холодного Яру!

Тогож дня вирушили вони до Холодного Яру. У селі Мельниках зустрінули їх з церковним дзвоном, хлібом і сіллю. Отаман Чучупак звільнив їх від праці на три дні.

За тиждень у глибокому большевицькому запіллю знову почали траплятися лихі несподіванки. Тільки на цей раз большевики не мали чим приборкати повстанців: всі свої сили вони кинули під Цвіткову, назустріч Денікінській армії.

Дізнавшись про це, Чучупак доручив Лихаріву розшукати під Цвітковою большевиків і почухати їхні потилиці.

Лихарів вирушив. Недалеко від Цвіткової знайшов він отамана Трясила на чолі куріня гетьмана Виговського.

— Моя справа коротенька, — поінформував Лихаріва отаман Трясило. — Коли Денікінці розпічнуть бій з большевиками, я буду нищити з боків одних і других.

Проєкт отамана прийшовся Лихаріву до серця, і для його здійснення він зеднав своїх повстанців з людьми Трясила.

Почався бій. Повстанці завзято кинулися на ворожі крила. Большевики не витримали і дали ногам знати. Однак і повстанці прогавили час, і Денікінці оточили їх зі всіх боків великими силами. Продерлися через вороже кільце тільки одиниці, включаючи і Лихаріва. Довго блукав він у запіллю ворога, доки не прийшов до берегів Польщі.

Зовнішно-політичне положення обєднаних українських армій у „Чотирокутнику Смерти“ в липні-серпні 1919.

Написав: *Др. Василь Кучабський*

(Докінчення)

Не лиш на Україні так було; теж у великоруських провінціях як ось на Донщині і в Сибірі, хоч там не було чейже ніяких підстав підозрівати, що ці державні твори не прилучаться назад до Росії, як тільки большевизм буде в Москві й Петрограді роздавлений, не терпіла „всеросійська“ реакція, бажаючи, щоб її доґма про нівелюючу російську державну єдність здійснилася таки негайно скрізь, ніяких окремішних розвитків, тільки теж і там змагала до того, щоб відносини старої царської Росії зараз таки й без решти відреставрувати. В широко закроєній акції зважилася вона вкінці одночасно на „всеросійський“ реакційний переворот на Україні і в Сибірі. 15 листопада 1918 приступив до цього загального заговору „общеросів“ український гетьман Павло Скоропадський, проклямуючи державну єдність України з будучою федеративною Росією, а вже два дні пізніше, 17. згл. 19. листопада 1918, розігнали „всеросійсько“-реакційні військові сили зза його демократично-соціялістичної тенденції тимчасовий окремішний уряд Московщини, створений для боротьби проти большевиків над Волгою, а саме створену в Уфі 23. вересня 1918 „Директорію“, а рівночасно теж і Сибір була приневолена зректися своєї окремішної державности; на місце отої „Директорії“ й окремішного сибірського уряду поставлено воєнну диктатуру на чолі з адміралом Колчаком як з тимчасовим реґентом держави. Найдовше втримало свою своєрідність Донське Козаче Військо ґенерала Краснова, аж поки ґенерал Денікін не покористувався нагодою поразки цього війська большевиками і не приневолив Донських Козаків, обіцюючи їм лиш під цією умовою допомогу з Кубанщини, щоб ґенерал Краснов пішов 15 лютого 1919 в одставку, а Донці зреклися своєї окремішної державности й підчинилися ґенералові Денікінові як вождові „всеросійської“ реакції „південної Росії“.[1])

Але цим збурила „всеросійська“ реакція підстави побідоносної східно-европейської контрреволюції. Не тільки, що велитенське наддніпрянське повстання мас, яке вибухло з цього приводу проти Гетьманщини, спричинило з одного удару втрату цієї могутньої бази контрреволюції майже перед брамами Москви, штовхнуло цей цілий великий край у хаос і відкинуло здесятковані рештки „всеросійської“ реакції аж на Кубанщину, під Кавказ. Не тільки, що в наслідок цього большевизм зміг на переломі 1918-1919-ого року ще раз залити майже цілу Україну і цілу Донську Область. Короткозора метушня „всеросійської“ реакції в Гетьманській Україні уможливила ще в добавок большевизмові послужитися по своїй суті протибольшевицьким, немосковським національним моментом тепер теж і проти „всеросійської“ реакції, як передтим проти Тимчасового Уряду: скільки разів немосковське національне почуття стануло перед вибором поміж русіфікаторським гнобленням з боку реакційної „єдиної Росії“ і з другого боку створенням національних совітських республік на руїнах старого соціяльного ладу, стільки разів це почуття мусіло з природи річи вибирати радше большевизм як менше зло.

Відсіль є цей неправильний погляд, що гетьмансько-українська база контрреволюції в ніякому разі без німецької окупаційної армії обійтись не могла і тому при всяких обставинах упасти мусіла в наслідок зсякнення боєздатности тієї армії на вістку про революцію в Німеччині. Приклад внутрішньої консолідації Донщини на протязі 1918-ого року показує,

Старшини та підстаршини IV. курінь 5. Сок. Бриґ. УГА. Київщина. Вересень 1919 р.

[1]) Hurwicz, Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 141-143.

що можливість такого самого процесу теж і в Гетьманській Україні істнувала, лиш що „всеросійські" реакційні заходи її знищили, бо зверталися проти української державности. Скількиж відпорних сил в самому по собі українському народі було, це показує факт, що без уваги на жахливий розвал після упадку Гетьманщини наддніпрянська „Директорія" й Симон Петлюра всеж могли ще довший час сам-на-сам встоятися проти большевиків, — а наскільки могутнішаб була тоді ота наддніпрянська протибольшевицька потенція, колиб у Гетьманській державі вдалося було злити в одно з українським національним рухом і „всеросійську" реакцію, як це відповідалоб самій суттєвій ідеї Гетьманської держави і як зрештою до цього й змагав Гетьманський уряд у перших місяцях свого істнування?

З упадком Гетьманської України розвалилися теж і надії „всеросійської" реакції, що вона швидко вмашерує в Москву й Петроград: її база скорчилася на одну лиш Кубанщину, яку вона здобула під проводом ґенерала Денікіна в червні 1918, підпринятим з Донщини славним походом 10.000 проти 80 100.000 большевиків, і на якій вона тепер — на переломі років 1918-1919 — упорядковувалася й приготовлялася до того, щоб рушити знов на північ з метою відбудови „єдиної неделімой Росії".[1]) В травні 1919 ця армія пішла наступом вперед, захопила до кінця липня 1919 р. в швидких побідах Донщину, яку в міжчасі відбили були большевики, і східну частину Наддніпрянщини з Харковом, посунула відсіль на північ аж по Курськ і побільшилася за цей час напливом добровольців до яких 200.000 мужа в харчовому стані.[2]) Її стратеґічний плян був тепер продертися клином почерез Курськ — Орел — Тулу до Москви.[3]) Вже сам цей плян, який не дбав про закріплення відносин у запіллю, був прямою протилежністю тому, що в дійсности могло большевизм роздавити, а саме поступовому закріпленню якогось протибольшевицького державного ладу навколо Московщини, чим вирванoб большевизмові його наймогутнішу зброю, а саме нелад і фермент на тилах контрреволюційних армій. Та всеж мав Симон Петлюра, пропонуючи інтераліянтській військовій місії в Камянці Подільськім свій плян воєнного союзу Українців з ґенералом Денікіном, всяку підставу припускати, що цей ґенерал мусів чейже прийти до переконання, що не можна начхати на вжиття сили немосковських національних рухів, передовсім України, для боротьби проти большевизму без того, щоб не скінчилася цілковитою катастрофою ціла „всеросійська" контрреволюція. Повинні були вказати йому на це стратеґічні міркування, а саме, що велика большевицька армія над Дніпром уявляла собою крайну небезпеку на крилі його наступаючих прямим шляхом на Курськ — Орел — Тулу — Москву військ і що цієї небезпеки не можна було усунути без співділання Українців, як теж на дорого окуплена наука упадку Гетьманщини.

Огляд складу контрреволюційних армій, які в липні-серпні 1919 оточували большевицьку Московщину, показує, що навіть тепер, уже після того, як „всеросійська" реакція захопила в свої руки цілий провід над усею східно-европейською контрреволюцією — за виїмком України Симона Петлюри, — вона все ще виборювала свої бої проти большевиків не — як здавалосяб — великоруськими, а навпаки немосковськими і великорусько-автономістичними народніми силами, так що, на розум беручи, вона повинна булаб справедливо поводитися в політичних справах з тими силами, яким вона своє життя завдячувала, якщо вона хотіла перемогти большевиків.

В тому часі — в липні-серпні 1919 — коли Україна зі своїми сконцентрованими на Поділлі 100.000 жовніра стала була протибольшевицькою потугою першого порядку, лежала точка тяжести інших протибольшевицьких підприємств східної Европи на збройних силах ґенерала Денікіна, які були воєнним матеріялом богато вирядженi завдяки Англії за ціну мовчазного відступлення нафтяної области Баку і Закавказя[1]) і в міжчасі зросли були приблизно на 200.000 мужа. Лиш провід і первісний завязок цієї збройної сили були „общерусько"-реакційними, змагаючи до відбудови одностайної Росії. Але головну силу уявляли собою в цій армії донські й кубанські козаки й войовники кавказьких народів, які далеко не зреклися були своїх автономістичних замислів, так що енерґія Денікінської акції марнувалася в значній мірі на постійне приборкування політичних бажань козаків — особливо українських кубанців.

Мала козацька ватага, група Дутова, яка наступала з заволжанських степів проти нижньої Волги,[2]) служила звязком поміж військами Денікіна і другою головною армією російської контрреволюції, Колчаковими військами Західного Сибіру й Уральщини. Чужа узброєна сила — чехословацький леґіон — творила ядро цього війська. Але й поминаючи це, уявляли собою реакційні „общероси" теж і тут тільки зверхні організаційні рямки. Бо суттєвим змістом, який ці рямки виповнював, була — як у Денікіна автономізм — автономістична тенденція найріжноманітніших місцевих чинників східної периферії колишньої Російської Імперії. Перше місце займали при цьому сибіряки. Як „общеруські" добровольці Денікінської армії поруч козаків, так теж і позасибірські великоруські військові частини, які походили з „Волжської Народньої Армії", що повстала була в липні 1918 в повстанню проти большевиків біля Самари, стояли щойно на другому місці за сибіряками. Угро-фінські і тюрко-монгольські племена були вкінці третьою складовою частиною; це були Кирґізи, Башкіри, Турко-Татари Західнього Сибіру, Буряти Східнього Сибіру, і всі вони потворили під гаслом самовизначення свої національні уряди й підтримували тепер Колчакові збройні сили своєю кіннотою.[3]) Не цілих 100.000 мужа при зброї начисляли всі ці ріжношерстні війська адмірала. Після початкових невдач „Волжської Народньої Армії", які вона сперш потерпіла була в другій половині 1918-ого року, судився був цьому фронтові російської контрреволюції, якого обильно постачали воєнним матеріялом Японія й Америка, від грудня 1918 цілий ряд успіхів, яких верхом було заняття Уфи 14 березня 1919 і швидко після того відзискання Самари над Волгою. Але вже в червні 1919 потерпіла ця армія рішаючі пораження так, що

[1]) Hurwicz, gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 94-121.
[2]) Капустянський, op. cit. ч. III. ст. 57-58, 60. — Hurwicz, gesch. d. jüngsten russ. Revolution, ст. 161-162.
[3]) Hurwicz, gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 202-203.

[1]) Hurwicz, gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 122-134.
[2]) Hurwicz, gesch. d. jüngsten russ. Revolution, ст. 163-208.
[3]) Hurwicz, gesch. d. jüngsten russ. Revolution, ст. 163-208.

підчас того, як Денікін побідоносно посувався вперед, армія Колчака відступала в чимраз більшому розкладі на схід, аж у січні-лютому 1920 зустріла її остаточна заглада посеред Сибіру.

У віддаленню кількохсот кільометрів від відступаючого Колчакового фронту, поза рідко населеними північними просторами, оперувала з Архангельска і з одинокої незамерзаючої пристані Росії, з Мурманська на північному побережжі півострова Коля, третя, по числу невелика армія російської контрреволюції, армія ґенерала Гурка[1]). Теж і тут не змогли москвини нести тягару боротьби самі. Інтераліянтські війська: Анґлійці, Американці й Італійці, творили з себе суттєве військове ядро цього підприємства.

Четвертою і останньою російською контрреволюційною армією була вкінці армія ґенерала Юденіча. Ця начисляюча тільки 30 – 40.000 мужа воєнна ватага мала свою базу на естонській землі, і ніде не виявлялося так ясно як тут, у малих і легко проглядних відносинах такого маленького крайка як Естонія, що суттєва сила контрреволюції походила з немосковського національного самовизначення. А саме: тому що ґенерал Юденіч не зумів дійти до доброго порозуміння з Естонцями, ця акція була цілковито спаралізована. Без уваги на безпосередну близькість Петрограду, не зміг він ніколи, хіба що лиш хвилево, загрозити поважно цій столиці, його успіхом було, що він взагалі тримався[2]).

Разом начисляла отже російська контрреволюція в липні-серпні 1919 не цілих 400.000 мужа при зброї, проти яких стояло може міліон большевиків. Щодо боєвої вартости самого війська, то контрреволюціонери перевищали большевиків. Але щодо начального проводу, то вищі большевицькі штаби цілком дорівнювали контрреволюційним.[3]) Але загубою для контрреволюції, якій здавалося, що большевизм можна знищити одними лиш мілітарними засобами, була щойно одностайна рішуча воля і ясний, ґеніяльний політичний зір на боці большевицького проводу: Ленін. Щойно ця ґеніяльність на боці большевиків і брак політичного таланту на боці „всеросійської“ реакції роблять зрозумілою побіду большевизму над усією Східною Европою. Далеко переважаюча більшість населення колишньої Росії певно не бажала большевизму, але заїлість „всеросійської“ реакції відштовхувала її ще більше, так що вона бажала реставрації ще менше, ніж большевизму. В наслідок того ця більшість лише терпіла від горожанської війни, але не приймала в ній участи. В боротьбі зударилися тільки дві активні меншости: большевицька і ще менша від неї „всеросійсько“-реакційна, і ця остання будучи в добавок меншою, вкінці пропала, хоч вона мала, що правда: проґавлені нагоди прихилити більшість населення до активного поборювання большевизму і тим самим побідити.

Вже було вказано, що в своїй зарозумілости „всеросійська“ реакція цілком не бачила того, що не її реставраційні бажання, тільки змагаючі геть від Москви реґіональні тенденції були властивою, живою потугою, якої вжиття для боротьби проти большевизму, як це доказує склад контрреволюційних армій, одиноко годилося до того, щоб отого ворога змогти побідити. Якжеж доказувала „всеросійська“ реакція свою здібність відбудувати розпадаючу Імперію, ту здібність, якої вона цілком відмовляла і большевикам і немосковським народам, уважаючи саму себе за одинокого носія державнотворчих вартостей? Там, де лиш могло, береження права й законности в яскравому противенстві до беззаконного, дикого большевицького террору, зискати для контрреволюції втомлене заверухою й непевністю населення, — там була російська контрреволюція тільки носієм східного, азійського погляду про „твердий державний лад“. Дійсний твердий державний лад полягає на тому, щоб орґани державної влади, військо й державна адміністрація, були міцно загнуздані, так щоб не своєвілля солдатески й бюрократії, а закон панував над народом. Але східний, азійський „твердий державний лад“ полягає на тому, що військові й бюрократичні сатрапи не є відповідальні за ніщо і не підлягають ніякому вищому законові, тільки своє особисте сатрапське своєвілля дають знати народові наче якомусь стадові, по змозі як найдошкульніше й ображаючи людську гідність як найболючіше, щоб отой народ нарешті туго й безвільно піддався своїй сумній долі „бути твердо опанованим“. Отже й зударилися в боротьбі „общеруської“ реакції з большевизмом тільки білий террор з червоним, обидва однаково своєвільні й жорстокі, обидва в однаковій мірі шматуючи нещасне населення. Це й була поруч із недобаченням реґіональних потенцій друга погубна помилка „всеросійської“ реакції, яка перемінила контрреволюцію в якийсь безглуздно шаліючий хаос. Білий террор, вжитий не тільки проти справжніх, передових большевиків, але й просто з моста проти всього робітництва, террор теж і просто проти всіх селян — на глум досвідам Гетьманщини, що якщо селянам оставити їхню земельну здобичу, то можна знайти в них союзника проти міської, пролетарської, большевицької диктатури, а якщо навпаки знущатися над ними карательними експедиціями, то це їх неминуче зажене в большевизм, — террор проти всіх, хто зпоміж інтеліґенції не був реакціонером, а соціялістом, а то й лиш демократом, террор проти немосковських національних сепаратистів і навіть проти кубанських автономістів, — білий террор, який мав служити суроґатом замість розуму й сили, котрих бракувало, террор, якому здавалося, що можна тисячкратно більший переворот, аніж революція з 1905 ого року, таксамо втопити в крові, — цей террор доводив рівно лівим, що й правим своєвіллям, однаково жорстоко катоване населення, яке по своїй сутті ні большевизму, ні реакції не бажало, до повстань раз проти большевиків, іншим разом проти реакціонерів, але завше проти тієї террористичної сили, яка якраз у даній хвилині займалася на даній землі своїм кровавим ремеслом. В цій метушні в даній хвилині революційних чи контрреволюційних відрухів зсякала помалу внутрішна сила цілої велитенської Імперії, аж поки на полі бою не остав як побідник той, що відзначався не тільки жорстокістю, а ще й ґеніяльною проникливістю, міцною внутрішною дисціпліною, здібністю відріжняти суттєве й корисне від несуттєвого й неважного: большевизм.

Правда, було в російській контрреволюції богато славних чинів, правда, було богато прикладів найшляхотнішої посвяти й вірности обовязкові. Але

---

[1]) Капустянський, op. cit. ч. III. ст. 58, Temperley, A History of the Peace Conference, London 1920—1924, т. VI. ст. 311.

[2]) Капустянський, op. cit. ч. III. ст. 58, Temperley, op. cit. том IV. ст. 311, Hurwiez, Gesch. der jüngsten russ. Revolution, ст. 196, замітка.

[3]) Пор. Капустянський, op. cit. ч. I. ст. 38-40.

найкращі полягли в боях на героїчних починах боротьби, а в великих історичних процесах не питається про шляхотні чини одиниць, хочби вони були хоч які численні, а про те, яке поведення визначає собою загальний характер якогось цілого руху. Але брак дисціпліни й безкарність кепської адміністрації, розперезана захланність збанкротованих великоземлевласників, своєвілля, грабіжництво й жорстокість борців, які перемінилися в найомників, продажність і коррупція етапів, зарозумілість і варварська жажда розкоші всіх відзначали контрреволюційні армії в цілому так, наче з історичної державної ідеї Росії не остало в „общеруської“ реакції вже нічого більше, крім гідного погорди шумовиння. На продовж останнього століття свого істнування гниючий царський режім розложив осьтак вищі верстви, які тепер несли на собі „всеросійську“ реакцію, не тільки в їхньому політичному думанню, так що вони вже не були здібні до ніякого ясного, проникливого пізнання суттєвих підстав нового положення, але й цей розклад сягнув уже просто в найглибші основи людяности взагалі.

Такою була отже потуга особисто шляхотного, найліпшими намірами одушевленого мужа, ґенерала Денікіна, який належав в одному ряді до мужів такого типу, як ось героїчно в бою поляглий ґенерал Корнілов[1]), або як ґенерал донських козаків Каледін, що поповнив самогубство, щоб таким чином одушевити своє військо до сміливої відборони проти большевиків, бо його слова й заклики вже не викликували відгомону[2]). Ця потуга приняла була вже до того часу — до липня - серпня 1919 — своє остаточне обличчя, її вже не можна було зреформувати до тої міри, щоб вона була в силі зробити зі своєї доґми про „єдіну нєдєлiму Росію“ якийсь виїмок для України, по цілій своїй суті й природі вона не могла вже приняти ніякого союзу зі Симоном Петлюрою, якого вона як „авантюрника“ ненавиділа й ним погорджувала. Така, якою вона була, штурмувала вона вперед на Москву в тій вірі, що штурмує на зустріч побіді, — але прокляттям за свої минулі помилки й гріхи навантажена, вона штурмувала ще тільки на зустріч своїй загладі і смерти.

Отже в тому, що в міжчасі „всеросійська“ контрреволюція Денікіна виросла була аж до такої значної потуги, що вона могла взятися на „або пан, або пропав“ безпосередно за здобуття Москви, лежала погубна для Українців ріжниця між тим положенням, яке вони могли були заняти в Східній Европі в часі Berthelemy - вської пропозиції в лютім 1919, і тим становищем, у якому вони тепер, у липні-серпні, 1919, без уваги на свою тимчасову мілітарну силу на ділі знаходилися. Тоді, в лютім 1919, робив ґенерал Денікін щойно свої перші, непевні кроки, щоб поширити область свого володіння поза Кубанщину. При передумові, що Галичан одушевляв-би в лютім 1919 той самий патріотизм, яким вони тепер відзначалися, при передумові, що вже в лютому 1919 можна булоб і в провідних кругах і в простолюддя Наддніпрянщини до тої міри проломити чар соціяльного радикалізму, до якої він був проломаний тепер, — то Українці могли булиб, посідаючи значну частину Східної Галичини як свою базу, певно баґато швидче й міцніше розгорнутися, ніж ґенерал Денікін. Спираючися на таку силу, а то й більшу потугу, ніж він, вони певно могли булиб у тому часі ставити йому умови союзу проти большевиків, і ці умови він — може й під натиском Антанти*) — може навіть мусівби був приймити. Але тепер — у липні-серпні 1919 — підчас того, як Денікінські війська нестримно посувалися вперед, як їхнє число з кожним днем зростало в наслідок напливу нових добровольців, як здобуття Москви уявлялося їм досяжно близьким, — тепер їм здавалося, що українська поміч для них зайва Що більше! В очах „всеросійської“ реакції був цілий український національний рух в одному ряді з большевизмом чимсь, що безумовно мусіло бути знищене, щоб могла воскреснути могутня Росія, — цілком таксамо, як для Дмовського знищення України було безумовно передпосилкою того, щоб повстала „великодержава“ Польщі.

Отже теж і що-до російської контрреволюції був плян Симона Петлюри хибним. Україна проґавила вже була до того часу в закордонно-політичному відношенню все: приступлення до большевизму в наслідок своєї неконсеквентности після повстання проти Гетьмана, опертя на Францію в наслідок відкинення Berthelemy - вського миру Галичанами, союз із іншими східноевропейськими контрреволюційними силами в наслідок повалення Гетьманщини. Вона несла тепер на собі покуту за всі свої минулі помилки, вона не належала до ніякої з тогочасних політичних систем Европи: ні до большевицько-світово-революційної, ні до французько-польської, ні до анґлійсько-американсько-російської, і вона вже не могла пристати ні до кого, бо ніхто на неї як на корисного для себе союзника вже не рахував. Вже під ніякою умовою вона не могла дістати від „Антанти“ якоїсь підтримки, хіба що вона зрекласяб не лиш Галичини на річ Польщі, а й навіть свого національного імени і підчиниласяб ґенералові Денікінові як „малоросійське“ племя „всеросійської“ нації, бо Антанта покладала тепер усі надії на Денікіна і тому не могла перешкоджувати йому якимись комплікаціями на Україні в наслідок збільшення української потуги. Україна була отже з закордонно-політичного боку вже засуджена на загладу, і не сам по собі мілітарний перстень ворогів, а щойно та обставина, що не було вже для неї ніякої можливости союзу ні з одним із цих ворогів, давала траґічний змисл українському „Чотирокутникові Смерти.“ В цьому-ж змислі не змінювалося нічого, чи Українці пішли в серпні-вересні 1919 „на Київ,“ чи „на Одесу,“ бо на „антантську поміч в Одесі“ вони могли рахувати точ-в-точ стільки само, що й — большевики в Петрограді, а рівно в „Одесі,“ що і в „Києві“ чекала їх неминуча конечність збройного зударення з Денікінською армією і як наслідок цього зударення — остаточна заглада.

---

[1]) Hurwicz, Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 46—57.
[2]) Hurwicz, Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 18—32.

*) „Були часи,“ так звідомлював 17. жовтня 1919 західно-український міністр закордонних справ Др. Василь Панейко з Парижа до свого диктатора, „коли Анґлія зажадала від Українців проєкту зфедерування Росії, щоб його накинути слабому ще тоді ґенералові Денікінові. Петлюра був-би дістав тоді озброєння і підтримку.“ (Пор. Др. Михайло Лозинський, Галичина в рр. 1918-1920. Відень 1922, ст. 179). Під цим розуміє Панейко ведені Марголином у травні 1919 переговори зі шефом „російського відділу“ анґлійського міністерства закордонних справ Selby і з одним із головних членів анґлійської мирової делеґації в Парижі Sir Howard-ом.

Окремий Стрілецький запорожський курінь.

Написав: *Р. С.*

(Докінчення)

Запроваджений в м. Ярмолинцях і околицях спокій та зацікавлення місцевих ремісників заробітком од куріня створили сприятливу атмосферу взаємного довіря між місцевою людністю і козаками та старшинами. Не було випадку, щоб козакові чогось відмовлено, не було випадку, щоб хтось поскаржився на козака. Зокрема любила людність сотника Мороза, що й успособленням своїм і з зовнішнього вигляду нагадував Тараса Бульбу, що правда з „невеликою" ріжницею у віці. Завжди ходив з величезною довжезною люлькою і з привязаним до паска величезним капшуком, в якому тримав щонайменче з $^1/_2$ кільо тютюну махорки; був дуже пристойний з виду, з невеликим вусом пущеним до долу, досить таки грубий, хоч високий; надзвичайно спокійної вдачі, що було дуже кумедним при його короткозорости. Він без цвікера нічого не бачив. Одного разу в часі бою згубив цвікер і безпорадний, дослівно під ворожими кулями почав порпатися навкэло себе, щоб його віднайти, забувши очевидно, що нічогож власне без цвікера не бачить; надбігли козаки і знайшли цвікер. — Справдішній Тарас Бульба шукав так свою люльку.

Отож одного разу телєфонує сотник Мороз до команданта куріня і доповідає, що перед півгодиною зголосився до нього старшина-квартирієр дуже, навіть на ті часи, екзотичного найменя кінного загону, що мав переходити через Ярмолинці до Дунаївець, щоб дозволити загонові розташуватися на ніч в місточку і для цього визначити помешкання, та крім того вказати, в який спосіб загін мавби здобути для людей харчів і фуражу для коней. Сотник Мороз визначив помешкання, попередивши, що в справі харчів і фуражу перебалакає з самим командантом загону, якого через цього старшину просив до себе. В цій хвилі, доповідав сотник Мороз, прибігли Жиди і йогож таки козаки й оповіли, що якісь невідомі узброєні люди грабують Жидів. Справді, коли він вискочив на вулицю, то побачив, що скрізь літає пірря, а в місті чути галас. Сотник Мороз попросив телефоном команданта куріня негайно приїхати і вислати на поміч пішу сотню, бо він під руками має лише 19 козаків — решта була в польовій і фуражирній службі — і тому сам не дасть ради з бандитами. Командант куріня заразже вислав чергову сотню і сам верхи поїхав до місточка, хоч і розумів добре, що доки сотня прийде, то може бути пізно, бо від стації до місточка було поверх 4 кільометрів. Був дуже здивований, приїхавши до Ярмолинець, бо був там цілковитий спокій. Хотів навіть закинути сотникові Морозові містифікацію на рахунок його короткозорости, колиб не спостеріг куп пірря на вулиці. Виявилося, що сотник Мороз зі своїми 19 козаками оточив помешкання, де розташувався був „штаб загону", заарештував команданта і штаб, а далі поступово вилапав усіх грабіжників та теж заарештував. — Виявилося потім, що цілий загін складався з 46 людей. Слідство, перепроваджене з наказу команданта куріня, усталило, що був це якийсь „деташований відділ Чорноморської Січи", який невідомо куди йшов, не знав добре свого маршруту й сам командант цього загону. Також усталено, що козаки цього загону допустилися у Ярмолинцях бешкетів, в часі яких відбулися не тільки грабунки, але і вбивства та встановлено, хто з них брав в цьому участь. Розпорядженням Наказного Отамана Осецького головних винуватців, прилапаних на гарячому вчинку, суджено і 4-х з них покарано смертю. В наслідок цього випадку район м. Ярмолинець ніякі „деташовані" відділи вже не відвідували, а покійний отаман В. Тютюнник оповідав потім командантові куріня, як йому скаржилися деякі „отамани", що в Ярмолинцях засів якийсь бандит і нікого через місточко і стацію не перепускає. Притім вимагали ліквідації того бандита!.. Але за все нагородою для куріня було пращання з ним місцевої людности, коли курінь у звязку з загальною ситуацією на фронті відійшов на ст. Вікторія. Так християне як і Жиди, перші з образами, другі з торою в присутности своїх старостів супроводили курінь за місточко, доручивши передтим командантові куріня адреси, в яких обіцяли „завжди памятати про справедливість і геройство українських старшин і козаків".

Десь в кінці лютого в м. Камянці стався державний заго ір. — Утворився Комітет оборони Республики на чолі з В. Чехівським. Перебуваючий в м. Камянці „ударний корпус" отамана Палієнка заарештував членів цього Комітету. Заходами Уряду заарештованих звільнено, Комітет розвязано, а начальникові Камянецької залоги наказано роззброїти „ударний корпус" і демобілізувати, а отамана Палієнка під вартою відставити до Ставки Головного Отамана. „Корпус" цей мав за собою Житомирські „події". Довідавшись про такий наказ Головного Отамана, Палієнко вирішив рятуватися і тому вночі вивіз свій корпус з м. Камянця в напрямку на Дунаївці. Потім виявилося, що він мав замір дістатися до Староконстантинова, щоб там увійти до складу Дієвої Армії. На фронті кожна частина була дуже потрібною і через те можна була заслужити на відпущення гріхів.

Тимчасом Штаб Армії, коли дізнався про такий маневр отамана Палієнка, доручив Запорожському куріневі перехопити ешелон і роззброїти його. Дивним виглядало таке розпорядження для команданта куріня й довго він головувався над його виконанням, аж мусів, як сам казав, зібрати воєнну раду зі своїх сотенних. — Ну, бо деж таки, куріневі наказано роззброїти корпус, та щей ударний. Рада вирішила, що треба спробувати наказ виконати. Командант куріня переказав начальникові стації Ярмолинці, щоб без його відома не приймав потягів з полудня — з Дунаївець, а начальникові стації Соколівка наказав, загрожуючи карою смерти (тоді така формула була нормальною), не випускати потягів зі своєї стації на ст. Ярмолинці. В куріні заряджено поготівля, виставлено навколо двірця зміцнені варти з кулеметами.

Десь коло години 12 вартовий старшина на двірці доповів, що зі ст. Соколівка зголошується ешелон отамана Палієнка, що начальник тої стації десь зник

та що не можна відшукати й начальника стації Ярмолинці. Отаман Палієнко мав вимагати негайно перепустити далі на північ його ешелон і загрожував черговому телеґрафистові та начальникові стації карою смерти (дивись вище!) за затримку потягу, а команданта куріня, в імени якого вартовий старшина говорив, обіцяв повісити на дверях двірця. То вже не були жарти. Після довгих перемов між отаманом „ударного корпусу" а командантом куріня, коли Палієнко побачив, що загрозами нічого не зробить, то так таки просто запитав команданта куріня — щож він має робити. Командант куріня запропонував, одчепити паротяг з одним ваґоном і приїхати до Ярмолинець, де отамана заарештують і відішлють до Ставки. Отаман ніби погодився на це, хоч в дійсности вирішив обдурити і під видом одного ваґону переїхати цілим ешелоном, сподіваючись, що тоді командант куріня не заризикує виконувати наказ і розпочинати бійку, хоч командант куріня й попередив, що в такім випадку ешелон буде зустрінутий вогнем. Вже вечоріло, коли цілий ешелон підійшов до ст. Ярмолинці. Його затримано перед стацією червоним світлом і вмить з обох боків оточили його Запорожці, зза яких грізно виглядали по обох боках кулемети. Наказ не виглядати з ваґонів і не виходити, після кількох нерішучих вигуків, головно з люксусового ваґону отамана, виконано. Цілком спокійно здали старшини і козаки зброю. Біля ешелону виставлено міцну варту і викликано всіх старшин та козаків, крім отамана, для перевірки. Виявилося, що було щось 17 старшин і понад 140 козаків — увесь склад „ударного корпусу". Натомісць в ешелоні було багато ріжного військового і невійськового майна, невідомо як попавшого до корпусу.

Отамана Палієнка запрошено до курінного штабу, почастовано вечерею з козацького казана, запропоновано переночувати в дещо менш вигідному ваґоні, як той, в якому він приїхав, і на другий день враз зі штабом і всім майном одіслано до ставки в м. Тернопіль. Між іншим відіслано дуже гарний повіз і трое чудових білих арабів, зза яких зайшов конфлікт між деякими вищими урядовцями з Міністерства Народнього Господарства і Міністерства Внутрішніх Справ, які сперечалися, яке з них має право зберегти цих расових коней для майбутнього розплоду. Козаків „ударного корпусу" командант куріня наказав вирівнати в один ряд і після короткої промови про істоту визвольної боротьби, про ролю в ній вояка і про значіння дисціпліни, запропонував бажаючим вступити до куріня. „Бажаючі два кроки вперед, решта дістає на два дні хліба і піде по домах" закомандував командант куріня. Хоч переважна більшість походила з Камянецького і Проскурівськ - го повітів і легко могла дістатися до дому, то всетаки зголосилося понад 100 осіб, решта, більш старші віком, почали дякувати за те, що їх відпущено до родин. Ті, що зголосилися до служби, були дуже гарні хлопці, а потім зробилися свідомими патріотами і прекрасними вояками.

Пригоди, такби мовити, не бойові, куріня на цьому не скінчилися. Одного погідного ранку в другій половині березня приїхав на ст. Ярмолинці військовий ешелон, якого начальник зголосився до команданта куріня і оповів, що має наказ Штабу Армії передати на поповнення Запорожського куріня людей своєї частини, якою командує. Був це знаний український патріот і діяч з передвоєнних ще часів доктор Луценко. На здивоване запитання команданта куріня, чому він опинився в ролі команданта частини замісць того, щоб як людина старша і з таким життєвим досвідченням та громадським стажом бути в державному центрі при якійсь праці, покійний відповів, що йому пропоновано ріжні посади, але він відмовився, щоб з одного боку бути прикладом для інших, як треба боронити державу, а з другого — щоб не розлучатися з своїми молодиками — студентами та учнями середніх шкіл, що їх він вивіз з собою з Одеси, а з яких власне й складається його частина. Частина та лічила справді щось коло 40 людей, але з огляду на такий її склад командант Запорожського куріня прийняв до себе лише кількох охотників, а решту скерував разом з командантом до Штабу Армії, щоб врятувати від знищення отой цвіт нашої молоді. Д-р Луценко мав переказати Запорожському куріневі й все військове майно, якого зрештою майже й не було, коли не рахувати таким грошей, що доктор Луценко в сумі 200.000 карбованців і передав. Була це несподіванка й велика допомога куріневі так потрібна для оплати за пошиття одягу.

Може якраз на місці буде згадати тут, що всі старання команданта куріня здобути грошей від інтенданства кінчалися ніколи несповнюваною обіцянкою прислати їх, хоч всі справоздання з витрати попередніх авансів завжди акуратно надсилано. — Складав їх старий полковник Кирей, який був діловодом господарчої частини куріня, а з яким командантові куріня частенько доводилося воювати, бо Кирей вимагав дотримуватися у видаткуванні грошей старих російських законів, не визнаючи нових умовин життя, відсутности налагодженого інтенданського апарату і через те браку грошей. За всякі переступлення законів він обіцяв найгострішу судову відповідальність і тому завжди вимагав для власного, як казав, спокою відповідної „резолюції" (парафи). — Він мав досить клопоту з тим, з якої рубрики куди переносити пороблені видатки, куди заприбутковувати „незаконно" одержувані (від Харківського Ґуберніяльного Команданта отамана Труби, від доктора Луценка і т. д.) гроші і тому, бідний, сидів днями й ночами над книжками. Старий досвідчений гарматчик полковник Кирей відмовлявся від усяких відповідаючих його досвідові посад і просив лише дати йому посаду діловода, на якій перебував в курінї аж десь до червня. Коли з Галичини курінь наступав на Україну — тоді він пішов на високу посаду до Головної Управи артилерійського постачання.

Другим випадком була ліквідація „ударного" (тоді всі частини були ударними) загону з 17 люда якогось Каспарянца. Невідомо звідки він дістався окремим потягом на ст. Вікторія (18 клм. на захід від м. Ярмолинець) і десь здобувши пушку, поставив її „на позицію" на двірці й щодня реґулярно обстрілював з неї околиці Вікторії, пояснюючи свої вчинки тим, що всі селяне навколо Вікторії большевики. Після скарги місцевої людности перед цивільною адміністрацією, ґуберніяльний комісар Поділля інтервеніював у Штабі Армії, який наказав цілий курінь Каспарянца разом з ним під вартою відіслати до Тернополя.

Забагато справді припало на долю куріня отих „розбройницьких" доручень, це відбирало увагу й час від безпосереднього призначення — підготовки до бойової діяльности і було мало приємним. Але коли так було в районі Ярмолинець, то можна уявити собі, що робилося скрізь і скільки треба було Штабові

Армії віддавати таким адміністративним заходам уваги та скільки відривати сил від бойової праці.

Нарешті прийшов час справжньої бойової служби для куріня. — Дня 23 березня після невеличкої сутички з большевиками, що наступали від Проскурова, курінь відійшов згідно з наказом Штабу Армії, який доручено йому ще за кілька день передтим, на ст. Вікторія, навколо якої розпочалися бої.

Як вже вище згадувалося, на команданта куріня Штаб Армії поклав за порозумінням з ДСВС (Державний Секретаріят Військових Справ) обовязок евакуації артилерійського складу зі ст. Вікторія. Для навантажування майна у ваґони ДСВС надіслав був до диспозиції команданта куріня дві сотні Галичан, воєнних реконвалесцентів, під командою поручника Федорчака і четаря Федака. Не ліпше, як у нас, орґанізаційно стояла справа військова й у Галичан. — Понад двіста людей приїхало майже без грошей, без провіянту, а саме головне без коців, без соломи, без кухонь а ще було дуже холодно. — Поручник Федорчак доповів, що в ДСВС йому сказано, що все на місці застане. Тяжко було дивитися на цих бідних, виснажених від ран і хороб козаків, які в такім фізичнім стані потрібували спеціяльного та збільшеного відживлювання, а які голодні всеж не ремствували, а охоче й жертвенно працювали над вантаженням артилерійських набоїв, іноді через брак сил підносючи один набій у двох. Сам бідний у засоби курінь поділився з Галичанами харчами, господар куріня зорґанізував для них кухню, а навіть постачав їх одягом і взуттям. На протязі трьох тижнів працювали ці дві сотні, навантаживши біля 150 ваґонів майна, а коли почалися навколо ст. Вікторії бої, відправлено їх до Галичини. Перебутий спільно з Галичанами час приніс велику користь для куріня. Свідомі, політично виховані галицькі козаки дуже спричинилися до поширення свідомости наших стрільців. Вони використовували кожну нагоду, щоб поговорити, щоб виянити нашим стрільцям зміст наших національно-державних прагнень. Надзвичайно зворушало, коли ті галицькі козаки, що були вже на Україні, оповідали про велич і красу Київа. Вони вміли відшукувати якісь, тільки їм властиві, зворушливі слова захоплення, чим викликали нераз сльози у слухачів. А ті, що в Київі не бували, говорили, що їхньою єдиною мрією побачити Київ, як столицю самостійної Української Держави. Поручника Федорчака і четаря Федака старшини куріня радо прийняли до свого товариства й охоче збували з ними вільний час, бо поручник Федорчак був дуже цікавою людиною, всебічно освіченою, цікаво вмів оповідати і про свою австріяцьку службу і про свої численні пригоди. Так, то були цікаві люди, з якими старшинам куріня, тоді вже старшинам 1-го пішого Рекрутового полку, довелося ще раз побачитися в січні 1920 року, коли вони обидва втікли зпід большевиків і перейшовши зимою понад 700 км. та передоставшись через большевицький і польський фронти, в ночі зголосилися до команданта Рекрутового полку, конфінованого Поляками в м. Камянці. Але про це колись пізніше.

В часі постою в м. Ярмолинцях, особливо після розброєння „ударного“ корпусу, Запорожський курінь значно збільшився. На 1 квітня його бойовий склад представлявся так: 4 сотні стрілецькі — 4-а складалася майже виключно зі старшин; сотня кулеметна з 6 кулеметів Максима, 2-их кулеметів Кольта і 2-х 37'" гарматок Розенберґа; батерія з 3-ох гармат 3" в упряжі і по одній набійній скрині на кожну гармату теж в упряжі та 1-ої гармати 3" на плятформі; сотня кінна; чота звязкова; чота господарська (обоз) і орхестра. Виносило це 367 баґнетів, 8 кулеметів, 4 гармати 3" і дві гарматки 37'", 65 шабель, старшин 83, козаків 442, коней верхових 79, обозних 44. В часі постою на ст. Вікторія було ще зформовано чоту піхотних розвідчиків, яка складалася з 18 людей. Моральний стан куріня був дуже високий, взаємновідносини старшин і козаків були більш як товариські, хоч дисципліна й службові вимагання були досить гострі. Харчування і взагалі ціла господарка були поставлені, як на ті часи, ідеально, лише пізніше, коли куріневі довелося перейти на територію більш бідної й знищеної підчас світової війни Галичини, харчування дещо погіршилося. Весь курінь був одноманітно одягнений: анґлійський захисний кашкет, а в службі французький шолом і захисна блюза.

Після переїзду Запорожського куріня на ст. Вікторія почалася тяжка бойова праця, а одночасно треба було з огляду на наближення большевиків приспішити евакуацію артилерійського складу, для чого довелося від куріня призначати на допомогу Галичанам Запорожців. Курінь не можна було цілий розташувати в одному місці, на двірці, через брак будинків, тому кінну сотню і обоз розташовано в м. Городку. Щодня від кінноти й піхоти висилалося в напрямку ст. Ярмолинці та в обидва боки розвідку, а вільні від праці люди вправлялися інтенсивно в науці стріляння.

В перших днях квітня кінна розвідка, що завжди відходила на 15-20 кільометрів од розташування куріня, виявила, що в околишніх селах панує якась стриманість збоку населення відносно Запорожців, чого передтим не спостерігалося, а більш поважні селяне остерігали, щоб відходити за Збруч, »до Австрії« (так ще по старому називали селяне Галичину), бо большевики вже були по селах і намовляли селян разом оточити »офіцерів«, себто курінь. В один з ближчих днів удосвіта з боку Ярмолинець приїхав бронепотяг і почав з гармат обстрілювати Вікторію, намагаючись вцілити в артилерійський склад, що булоб для куріня дуже небезпечне, бо вибух того майна, яке ще залишалося на складі міг знести все навколо в промені 5 10 клм. Запорожці кожної хвилини були готові до бою — у відповідь заговорила наша батерія, яка стояла на позиції, й то так влучно, що по кількох стрілах бронепотяг втік. Так на протязі кількох днів він підходив щодня з рана, але вже обстрілював докладно позицію батерії. Крім наїздів панцирногопотягу на протязі кількох днів, іншої акції ворог не починав. Звичайно, неодноразово вночі виходили розвідчики з вибуховим матеріялом в надії заскочити панцирник на торі в полі, щоб зірвавши шлях поза ним, захопити його, але він на ніч, як виявилося, відходив до Ярмолинець. Один раз десять старшин на чолі з командантом на охотника дісталися вночі аж на ст. Ярмолинці, але нічого зробити не могли, бо їх зустріла ворожа варта вогнем.

12 квітня розвідка виявила, що большевики вже підняли всіх околишніх селян і обходять курінь, а разом мають розпочати наступ збоку Ярмолинець. Так теж і сталося — цілий день і до полудня наступного дня Запорожці з успіхом відпирали настирливі атаки ворога, забезпечивши собі шлях відступу на захід до ст. Лісоводи міцною охороною залізничого мосту на р. Смотрич та польовими вартами

в боки. Біля години 12 варта, що стояла на мості, а безперервно висилала дрезиною стежу для догляду за залізницею між стаціями Вікторія і Лісоводи, донесла, що хтось пробував ручною ґранатою висадити невеликий міст в лісі недалеко Лісоводів та що ліс є повний большевиків, хоч вони виглядають на селян — очевидно були то змобілізовані большевиками околишні селяне, яких вони вислали на розвідку. Командир куріня, користаючи з хвилини спокою після відбитого ворожого наступу, зарядив відворот і наказав, щоб батерія (3 гармати) під охороною кінної сотні відходила по шосі на Городок. Кінному обозові (13 возів) наказано ще за годину передтим негайно вирушити з Городка до Лісоводів, з прикриттям від тоїж кінної сотні. На годину пізніще мала вирушити піхота потягом, під прикриттям півсотні на дрезинах та імпровізованого панцирного потягу, який мусів забрати й бічні польові варти — їм наказано стягнутися до залізниці. Як звичайно, обоз спізнився і тому пішов з батерією — першою батерія, потім обоз в півкільометрі за ним кінна сотня. Йшли без бічної охорони, ані командир батерії, ані командир сотні не подумали про конечність, зогляду на ситуацію, вислати забезпечуючі дозори в боки. У віддалі одного кільометра за м. Городком в напрямку на ст. Лісоводи починається досить великий ліс по обох боках шоси, яка лежить в ярі, і таким чином твориться небезпечне дефіле. Отож там власне сталося те, на що треба було чекати — напад з боку большевиків. Бій завдяки незвичайній притомности та хоробрости командира батерії сотника Маджи мав такий перебіг: По перших большевицьких стрілах батерія знялася з передків і зустрінула ворога картачами та вогнем з двох своїх скорострілів. Обоз тим часом полетів у перед, за ним передки; кінна сотня відкрила вогонь з своїх кулеметів по ворогові з заду — ворог завагався й це власне врятувало обоз і передки. Однак по боці ворога була перевага чисельна і зручне положення в терені, він опамятався і передні його боєвики почали закидати гармати ручними ґранатами завдяки чому гармаші розбіглися, лише командир батерії сам один стріляв з одної з гармат, а потім відстрілювався ще з револьвера. Захопивши гармати, ворог обернув їх проти кінної сотні та скермував на неї вогонь своїх кулеметів. Сотня відступила на схід, вернула до м. Городка, де її обстріляно з будинків, потім пішла по лівому березі р. Смотрича на південь і в районі м. Купина перейшла на правий берег Смотрича, у брід пішла до Лісоводів, куди дісталася вночі. З піхотою було так: після направи мосту потяги спокійно приїхали до Лісоводів, хоч в часі переїзду через ліс можна було бачити скрізь якихось підозрілих людей — були це, очевидно, большевицькі розвідчики з місцевих селян.

Бій батерії та кінної сотні тривав кілька хвилин, піхота, що саме в тім часі рушала потягом з ст. Вікторії, чула стрілянину, але віддаль була до 5 клм. і тому негайно вислати допомогу чи виявити, що сталося, було неможливо. Зрештою їзда потягом до Лісоводів зближувала курінь до батерії, бо шоса за Городком наближалася до залізниці та й їзди було 15-20 хвилин. Як тільки потяг прийшов до Лісоводів, заразже вислано на зустріч сотню піхоти по шосі, але сотня ця спіткала лише передки й обоз. Пізно вночі посходилися гармаші, потім надіхала кінна сотня. Виявилося, що загинув командир батерії сотник Маджи (Румун з походження), кількох козаків, 3 гармати і один віз з обозу, натомісць кулеметчики принесли свої обидва ручні кулемети.

Була це дуже сумна подія, яка сильно схвилювала Запорожців, а найсильніше командира куріня, бо він вважав себе винним, що не зарядив відвороту раніше, але виправданням для нього було те, що він вважав конечним до останньої можливости боронити Рідну Землю і державне майно. Щодо відсутности бічної і взагалі належної охорони в часі руху батерії, то це була нічим неоправдана бравура сотників Маджи і Мороза, в кожнім разі не брак досвіду чи байдужність з їхнього боку. Сумне це досвідчення змусило командира куріня зарядити дальший відворот аж до Збруча, тим більше, що на відтинку від устя Збруча до с. Тарноруди наших частин на лівому боці не було.

15 квітня курінь прибув на ст. Кузьминчик. На високій горі над самим Збручем були там ще з часу світової війни старі окопи, які й зайняли курінні польові варти. На другий день вранці командир куріня поїхав до м. Гусятина, щоб довідатися, які там стоять галицькі частини та щоб порозумітися з їхнім начальником відносно бойового співділання. В Гусятині перебувала команда III Відтинку Східного фронту, комендантом був отаман Мартинович. Він зазнайомив командира куріня з своїми замірами на випадок наступу большевиків, показав розташування своїх 3-х піхотних, та кулеметної сотні і позиції двох батерій. Обидва командири порозумілися щодо співділання і вирішили, що Запорожський курінь пересуне своє господарство за Збруч і буде боронитися на позиції на ст. Кузьминчик, а Галичане натомісць будуть боронити переправ через Збруч зправа і зліва, щоб не допустити обходу Запорожців, а коли вясниться ситуація, то вдарять по большевиках, щоб їх знищити.

Ще не встиг командир куріня вернути до Кузьминчика, як почув стріли, це наступали большевики.

ВІД РЕДАКЦІЇ. Бій Запорожського куріня під Кузьминчиком-Гусятином становить лише фраґмент з його бойової діяльности в Галичині. Тому продовження історії куріня буде подане в чергових числах Літопису під заголовком: »Окремий Стрілецький Запорожський Курінь в Галичині«.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Останні Загальні Збори „Червоної Калини“, які відбулися 17. XI. ц. р. в салях Української Бесіди у Львові, були десятими з черги від основання кооперативи, тому мали дещо відмінний характер як звичайно.

Збори відкрив голова Надзірної Ради Др. Степан Шухевич згадкою про померших членів Кооперативи, яких память вшановано повстанням з місць. Опісля навязуючи до десятьлітної річниці Видавництва, зясував підсумки з діяльности Кооп-ви за тих десять років, з підчеркненням всіх тих досягнень, якими вона може в тому ювілейному році похвалитись.

Видавництво »Червона Калина« проіснувало десять років мимо всяких труднощів, які бували, й вибилося на перше місце, а під теперішню пору зали-

шилося майже одиноким, що продовжує успішно свою діяльність, обдаровуючи читачів все вартнішими творами, зокрема з ділянки мемуаристики, що має величезну вагу для нашої історіоґрафії. Тільки завдяки Видавництву »Ч. К.« збільшилося в останніх часах зацікавлення загалу книжкою, зросла серед громадянства любов до неї, а багато авторів, які може й ніколи не думали писати, взялися за перо. Вже хочаби з тих причин значіння Видавничої Кооперативи »Червона Калина« велике. Найкраще зуміло оцінити вагу тієї установи наше громадянство, яке дорожить нею, піддержує її, а навіть під теперішний час небувалої скрути, масово приступає в члени. І це буде чи не найбільше досягнення в десятиліття, найпомітніше признання під теперішню хвилю.

Зчерги забрали слово члени Управи кооперативи П. Постолюк й О. Навроцький, складаючи звіт за минулий діловий рік, а посол М. Матчак звіт з Контрольної Комісії разом з внесенням на уділення абсолюторії уступаючій Управі, причому посол М. Матчак відчитав обширне справоздання Ревізійного Союзу Укр. Кооператив з переведеної ревізії книго- і діловодства »Червоної Калини«.

Приявні на Зборах члени ставили здебільша запити до Управи, так що окремої дискусії над звітом не було, а загальні побажання покривалися в цілости з починами Управи, яка в останній час повела вже широку акцію за негайним стягненням боргів та пропаґанду за приєднуванням нових членів й закупном книжок з 30 % опустом у місяці »Червоної Калини« — листопаді.

Редактор Видавництв »Червон. Калини« Л. Лепкий давав окремі пояснення щодо поодиноких книжок, які вийшли за останній рік, а згадавши коротко про видавничі пляни на майбутнє, підчеркнув велику вартість праць відомого історика І. Борщака, які вже поступили до друку і які будуть справжньою реведяцією для тих, що цікавляться нашим минулим.

Після звітів та відповідей на побажання й запити членів Збори одноголосно уділили абсолюторію уступаючій Управі та вибрали нову Надзірну Раду, до якої увійшли: Др. Степан Шухевич, голова, як члени: дир. Зембанку П. Крувицький, посол М. Матчак, др. І. Рудницький, аптикар М. Терлецький, інж. Л. Шепарович і Др. В. Щуровський. До Управи: О. Навроцький, Л. Лепкий, П. Постолюк — як заступники: П. Пасіка та І. Тиктор.

Загальні Збори тревали поверх три години і мали наскрізь діловий, поважний характер.

Білянс за рік 1930.

З Р-ку каси		2.877 25
» запасного фонду	21.294 70	
» уділів	24.168 76	
» кредитів готівкою	68.660 22	
» кредитів товарових	12.819 00	
» централя — запас видань		67.305 58
» лядові борги		42.516 07
» » вірителі	8.383 89	
» книгарня — запас		24.850 60
» борги		1.747 46
» вірителі	1.846 41	
» задатки на друк книжок		9.512 60
» відсотків	701 45	
» коштів завідування	687 27	1.844.60
» льокації; уділи в других установах		825 77
» довжники книгарні		872 86
» П. К. О. Варшава		348 02
» зиск з р. 1929	528 50	
» кавції	65 50	
» переходові	10.745 33	1.288 39
» Альманах	1.491 17	
» зиск	2.547 00	
	153.989 20	153.989 20

III. Р-к зисків і страт.

З Р-ку товарів	35.787 85	
» відсотків і провізії		3.729.17
» коштів завідування		28.856 67
» ріжних		655.01
До білянсу: зиск		2,547.00
	35.787 85	35.787 85

Члени „Червоної Калини“ і Передплатники „Літопису“!

ВИРІВНАЙТЕ в грудні свої довги за видання і залеглу передплату за журнал!

Не ГАЛЬМУЙТЕ праці Видавництва занедбанням свойого обовязку!

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

Д-р Гр. Савицький, б. підхор. У. Г. А.

Дня 23/3 1931 р. помер б. підхор. У. Г. А. Д-р Григорій Савицький, адвокат в Олеську. Покійний родився 25/2 1889 р. в Негрибці перемиського повіту — студії ґімназійні покінчив в українській ґімназії в Перемишли, а відтак записався на права на Львівськім університеті. Тут станув в ряди молоді, яка боролася за український університет, брав участь у вічу, на якім згинув Коцко, за що зістав засуджений на кару 3 місячної вязниці і релеґований з Львівського університету, а дальші студії правничі кінчив у Відні. У вересні 1916 року був покликаний до австрійського війська. Там захорів на грудну і серцеву недугу і як інвалід вернув до дому родичів. Хотяй хорий, станув в ряди Укр. Галицької Армії та як підхорунжий перебув всі її страхіття, а відтак по повороті з України пересидів 9 місяців в Тухолі. Така тяжка військова служба в Укр. Галицькій Армії, як і побут у тухольських бараках серед голоду і холоду були понад його сили і це ще дальше підірвало його здоровля. В часі перших виборів до сойму був на безпідставний донос арештований, а по одномісячнім слідчім арешті випущено його на волю. В 1923 р. вступив покійний на практику як аплікант адвокатури до канцелярії Д-р Жовнірчука в Бродах. В часі свого побуту в Бродах дав себе покійний пізнати як чоловік незвичайно совісний і невсипущий працівник на народній ниві. Мимо свого слабого здоровля і праці в канцелярії, брав активну участь в праці усіх місцевих українських товариств як секретар „Рідної Школи", виділовий Бурси, Бояна, — голова і основатель „Лугу" — член „Просвіти" — з рамени Тов. Рідна Школа і Просвіти дуже часто їздив по селах з рефератами, улаштовував фестини — представлення ітд. В марті 1930 р. відкрив адвокацьку канцелярію в Яворові. З початком липня 1930 р. перенісся до Олеська, де з запалом забрався так до своєї фахової праці як адвокат, як і до народної праці на поли культурно-просвітнім і економічнім. —

Несподівана смерть забрала того тихого, щирого народного працівника, сповнюючи жалем серця усіх його знайомих і того народу, для якого він працював. Земля йому пером!

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБОК

В „Зіставленню укр. паперових грошей держ. видань 1917-1920" М. Гнатюшака зайшли немилі друкарські похибки, які просимо Шан. Читачів справити, а саме: 1) число пор 6. — в рубриці „Народна назва", має бути лише: „Богданівка". 2) число пор. 7: — в тійже рубриці має бути: „Канарейка", „Птичка", „Фейгели", а не: „Гетьманка", „Рябі". 3) число 8: — в тійже рубриці має бути: не „Канарейка", а „Гетьманка", „Рябі". 4) числа порядкові 20-24 в рубриці „Випущено в обіг" має бути: „за Скоропадського", а не як мильно надруковано „за Центр. Ради".

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 12. / Грудень 1931.

*

ЗМІСТ

Редагують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

ДО ЦЕЇ ПОРИ НАДІСЛАЛИ КУПОНИ ІЗ ЗАКУПЛЕНОЇ КНИЖКИ Є. ЧИКАЛЕНКА »ЩОДЕННИК«

(Продовження)

513. Надісланий купон без назвиска ч. 2269; 514. Володимир Антоняк, Чернівці ч. 1941; 515. Петро Бережницький, Люблин ч. 2639; 516. О. Вакуленко Еніна, Болгарія ч. 2680; 517. Говдій Семен — Луцьк ч. 1673; 518. Галібей Іван, Huta nowa koszary, Kielce ч. 2312; 519. Юзичинський Зенон, Львів ч. 1964; 520. Косоноцький Яків, Львів ч. 1985; 521. Кравчук Іван, Сокаль ч. 2596; 522. Клапоущак Христя. Коломия ч. 1853; 523. Кружок Рідної Школи, Косів ч. 3623; 524. Кожевників, Берлін ч. 2659; 525. Секція Молоді при Народнім Домі, Гвіздець ч. 3614; 526. Чит. „Просвіти", Угринів ч. 2367; 527. Федина А., Danzig ч. 2941; 528. Пюрко Богдан, проф., Дрогобич ч. 3616; 529. Михайло Третяк, Теребовля ч. 1698.

Спішіть з замовленням!

Вже вийшов

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1932 рік

ЗМІСТ:

Нова мистецька обгортка кисти арт. Едварда Козака.

●

Богатий зміст!

●

Цікаві ілюстрації!

●

Ціна 3 зол., з пересилкою 3·50.

●

Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ — Руська 18. III.